

TREBALL DE FI DE GRAU

**LA MÚSICA COM A MITJÀ D'INTEGRACIÓ
CULTURAL EN L'EDUCACIÓ: UNA APROXIMACIÓ
TEÒRICA A PARTIR D'APORTACIONS RELLEVANTS**

Josep Suárez Espases

Grau d'educació primària

Universitat de les Illes Balears

Any acadèmic 2023-24

Paraules clau:

Educació, música, integració, cultura, diversitat cultural, multiculturalitat, interculturalitat.

Tutor: Francesc Vicens Vidal

S'autoritza la Universitat a incloure aquest treball en el Repositori Institucional per a la seva consulta en accés obert i difusió en línia, amb finalitats exclusivament acadèmiques i d'investigació	Autor		Tutor	
	Si	No	Si	No

RESUM

Aquest Treball de Fi de Grau consisteix en una anàlisi de la literatura rellevant trobada sobre l'eficàcia de la música com a mitjà per a abordar la integració cultural en l'àmbit educatiu. La recerca es submergeix en la intersecció entre la música i l'educació, destacant la seva capacitat única per a reflectir, transmetre i enriquir la diversitat cultural. A través d'una revisió d'estudis, articles i projectes educatius, es revela que la música no sols actua com un vehicle per a l'expressió d'identitats culturals, sinó que també contribueix al desenvolupament de competències interculturals en els estudiants. S'investiguen també enfocaments pedagògics i estratègies d'implementació, explorant la flexibilitat de la música en l'adaptació a diferents nivells educatius. A més, s'aborda la necessitat de considerar les percepcions de professors i estudiants per a una integració efectiva. Aquest treball no sols consolida l'evidència de la música com una eina valuosa per a fomentar la diversitat cultural en l'educació, sinó que també menciona la importància de la formació docent i l'adaptabilitat en la seva implementació per a maximitzar el seu impacte.

Paraules clau: Educació, música, integració, cultura, diversitat cultural, multiculturalitat, interculturalitat.

ABSTRACT

This project consists of an analysis of the relevant literature found on the effectiveness of music as a means to address cultural integration in the educational field. Research dives into the intersection between music and education, highlighting its unique ability to reflect, transmit and enrich cultural diversity. Through a review of studies, articles and educational projects, it is revealed that music not only acts as a vehicle for the expression of cultural identities, but also contributes to the development of intercultural competences in students. Pedagogical approaches and implementation strategies are also investigated, exploring the flexibility of music in adapting to different educational levels. In addition, it addresses the need to consider the perceptions of teachers and students for effective integration. This work not only consolidates the evidence of music as a valuable tool for fostering cultural diversity in education, but also mentions the importance of teacher training and adaptability in its implementation to maximize its impact.

Keywords: Education, music, integration, culture, cultural diversity, multiculturalism, interculturality.

ÍNDIX

1. INTRODUCCIÓ.....	4
1.1. Presentació.....	4
1.2. Justificació.....	4
1.3. Objectius.....	5
2. MARC TEÒRIC.....	5
2.1. Diversitat cultural, multiculturalitat i interculturalitat.....	5
2.2. Paper de l'educació en la promoció de la interculturalitat.....	6
2.3. Relació entre música i cultura. La música com a eina educativa.....	7
3. REVISIÓ I SISTEMATITZACIÓ DE LA LITERATURA.....	9
3.1. Introducció.....	9
3.2. Revisions teòriques i estudis de propostes i programes d'intervenció.....	10
3.3. La música, eina d'inclusió a través del desenvolupament de les competències bàsiques i el currículum.....	15
3.4. Música, diversitat cultural i ODS.....	19
3.5. Propostes pedagògiques.....	22
3.6. Estudis de cas, aplicacions pràctiques i experiències d'aula.....	28
4. VALORACIÓ DELS RESULTATS.....	34
5. CONCLUSIONS.....	38
6. BIBLIOGRAFIA.....	40

1. INTRODUCCIÓ

1.1. Presentació

En la societat actual, la diversitat cultural és un element molt present que requereix la nostra atenció i comprensió. Dins el context educatiu, aquesta diversitat no només genera un desafiament, sinó que també una oportunitat única per a crear un aprenentatge enriquidor i respectuós. La música, amb la seva capacitat única per a connectar experiències i trencar barreres culturals, es presenta com una eina pedagògica amb un gran potencial per abordar la diversitat cultural de manera efectiva.

Aquest treball s'enfoca en una anàlisi de la relació entre la música i la diversitat cultural dins l'àmbit educatiu. Mitjançant una revisió de la literatura, em propòs explorar la capacitat de la música per a reflectir i enriquir les identitats culturals. Mitjançant aquesta indagació, exploraré diferents enfocaments pedagògics i estratègies d'implementació que han demostrat efectivitat a l'hora de fomentar l'apreciació de la diversitat cultural a través de la música. Des de la inclusió de músiques tradicionals fins a la creació de projectes interdisciplinaris, examinaré com la música s'integra a les aules i en el currículum educatiu per a impulsar una educació cultural en els estudiants.

Aquest treball no sols busca sostenir l'argument de la música com una eina valuosa per a promoure la diversitat cultural, sinó també proporcionar una eina per a educadors i totes aquelles persones compromeses amb la construcció d'entorns educatius interculturals.

1.2. Justificació

L'elecció d'explorar la música com a eina per a abordar la diversitat cultural en l'educació es justifica en la necessitat de desenvolupar estratègies pedagògiques que, a més de reconèixer la diversitat cultural, també fomentin la comprensió i l'apreciació de les diferències dels alumnes. En un món tan interconnectat, l'entorn educatiu ha d'evolucionar per a fomentar la valoració de la diversitat present a les aules. L'elecció d'aquest enfocament en l'educació musical, respon a la necessitat cada cop més necessària de proporcionar estratègies pedagògiques innovadores i rellevants per captar l'atenció dels alumnes i promoure un canvi real a les escoles. Analitzant com la música pot influir positivament en la construcció d'entorns educatius més inclusius i promotors de la diversitat, aspir a contribuir al desenvolupament de pràctiques educatives que preparin a les futures generacions per a participar de manera positiva en una societat multicultural.

1.3. Objectius

A l'hora de dur a terme la revisió de la literatura és important tenir una estructura clara per organitzar la recerca i tenir present l'objectiu final que es vol dur a terme. A continuació, amb la idea d'orientar la recerca i guiar la selecció dels estudis, teories i enfocaments, em planteig els següents objectius:

- Analitzar i classificar la literatura existent relacionada amb el tema.
- Consultar revisions de la literatura anteriors per comparar abordatges del tema.
- Revisar com s'integren les temàtiques d'interculturalitat i música en els currículums escolars.
- Identificar diferents enfocaments pedagògics utilitzats en programes educatius i analitzar propostes educatives que hagin tingut èxit en la incorporació de la música com a eina per a treballar la interculturalitat.
- Examinar recerques que abordin les percepcions tant de professors com d'estudiants sobre el tema.

2. MARC TEÒRIC

2.1. Diversitat cultural, multiculturalitat i interculturalitat.

Dins la complexa societat contemporània en la qual vivim, la diversitat cultural s'alça com uns dels pilars fonamentals que enriqueixen les nostres interaccions quotidianes. La globalització ha propiciat una gran mescla d'identitats, tradicions i perspectives, convertint la diversitat cultural en un fenomen universal en la nostra realitat. Aquest fenomen, lluny de constituir una barrera, ofereix un terreny fèrtil per a la construcció de coneixements interculturals en l'àmbit educatiu. El reconeixement i l'apreciació d'expressions culturals es tornen essencials per al desenvolupament d'individus que puguin desenvolupar-se en un món interconnectat. La diversitat cultural es refereix a la varietat d'expressions culturals que existeixen en el món. Aquest concepte reconeix la coexistència de diferents formes de vida, tradicions, costums, idiomes, creences, valors i pràctiques dins d'una societat o entre diferents societats. La diversitat cultural és una característica inherent de la humanitat i es manifesta en la forma en què les persones es relacionen, es comuniquen i s'expressen. Com afirma Costa, X. B. (2002, p. 145) "l'obertura a l'altre és una dimensió fonamental de tota persona lliure i sana". La diversitat cultural enriqueix la vida humana, fomenta la creativitat i la innovació, i promou la tolerància cap a les diferències.

A partir de mitjan segle XX sorgeix el terme de multiculturalitat. Terme que parteix d'un model que reconeix l'existència de diferents cultures en una societat i promou la tolerància i el respecte cap a elles. En aquest model, cada cultura és vista com un bloc ben definit amb fronteres precises, i es busca solucionar les diferències i contradiccions a través de la tolerància i el respecte. Segons Degregori (2015) la multiculturalitat no significa que hàgim de renunciar a les nostres pròpies identitats, sinó que hem d'abraçar la diversitat i aprendre a conviure en harmonia amb aquells que són diferents de nosaltres. Es promou l'acció afirmativa per a impulsar a les cultures menys representades a equiparar-se amb les cultures dominants en termes de poder i desenvolupament econòmic. Aquest concepte és fonamental per a comprendre la diversitat cultural i les interaccions entre diferents grups ètnics, lingüístics, religiosos i socials en una societat determinada. La multiculturalitat reconeix i valora la pluralitat cultural, promovent la inclusió i la convivència pacífica entre les diferents identitats culturals presents en un entorn donat.

Més envant, sorgeixen l'interculturalisme i interculturalitat, termes que fan referència a la trobada entre cultures i a les seves relacions i interaccions. És la situació i l'espai de reunió i comunicació entre diverses cultures. A diferència de la multiculturalitat, que se centra en la coexistència de diversos grups culturals en un mateix context, la interculturalitat posa èmfasi en la trobada i la interacció entre aquestes cultures. Mentre que la multiculturalitat només reconeix l'existència de diferents cultures, la interculturalitat va més enllà, enfocant-se en les interaccions dinàmiques i en constant canvi entre aquestes cultures, reconeixent les relacions de poder existents i promovent el diàleg, l'entesa mútua i l'enriquiment a través de la diversitat cultural. Com diu Reyna, M. H. (2007, p. 440) "la interculturalitat és la situació, l'espai de reunió i comunicació entre diverses cultures". La interculturalitat considera que les solucions no poden ser iguals per a totes les realitats culturals i cerca comprendre a cada cultura en relació amb les altres, reconeixent que el resultat d'aquesta interacció mai és final, ja que la interrelació continua. Aquest enfocament ressalta la importància de comprendre i valorar les dinàmiques d'intercanvi cultural, el diàleg intercultural i la construcció de relacions significatives entre diferents grups ètnics, lingüístics, religiosos i socials.

2.2. Paper de l'educació en la promoció de la interculturalitat.

L'educació, com a promotora del pensament i fonament del progrés social, exerceix un paper central en la divulgació de la interculturalitat. En el rerefons d'una societat diversa,

la missió de les institucions educatives va més enllà de la mera transmissió de coneixements; s'aixeca com un agent conductor que ha de fomentar la comprensió mútua, el respecte per la diferència i la cohesió social. L'educació intercultural cerca eliminar prejudicis, promoure el reconeixement de la diversitat cultural i fomentar la igualtat d'oportunitats educatives per a tots. Com afirma Costa, X. B. (2002, p. 147) “l'educació en valors, actituds i normes, l'eliminació dels prejudicis socials i culturals que justifiquen pràctiques discriminatòries i racistes, és un dels objectius bàsics de l'educació intercultural”. A més, la formació dels educadors és crucial, ja que implica un canvi d'actituds per part del professorat, enfocant-se a conèixer, respectar i acollir la diversitat dels estudiants. En el context de la recerca presentada en la revista *Signos Fónicos Vol 1 N° 3*, es destaca la importància d'educar amb qualitat i equitat a estudiants amb habilitats personals o condicions culturals diferents de la mitjana de la població . Això implica la implementació d'estratègies que reconeguin i valorin la diversitat cultural, ètnica, lingüística i social present en les institucions educatives.

L'educació per a la interculturalitat també involucra el desenvolupament de competències interculturals en els estudiants, el foment de l'empatia i la sensibilitat cap a altres cultures, i la promoció de la inclusió i la participació activa de tots els membres de la comunitat educativa. Això els permetrà interactuar de manera respectuosa i constructiva amb persones de diferents orígens culturals. Aquest enfocament educatiu contribueix a la construcció de societats més inclusives, justes i equitatives, on es reconegui i valori la riquesa de la diversitat cultural.

2.3. Relació entre música i cultura. La música com a eina educativa.

La música i la cultura estan estretament relacionades. La música és una part integral de la cultura i reflecteix les creences, valors i pràctiques d'una societat o comunitat. A través de la música, es pot transmetre la història, la identitat i les tradicions d'una cultura. D'altra banda, la cultura també influeix en la música. Les diferents cultures tenen diferents estils i gèneres musicals que reflecteixen les seves pròpies influències i tradicions. Per aquestes raons, també pot ser una poderosa eina per al canvi social i polític. En molts casos, la música ha estat utilitzada com una forma de protesta i resistència contra l'opressió i la injustícia. Pot ser una forma poderosa d'unir a les persones i d'inspirar el canvi social. Segons Peñalver, J. M. (2008, p. 2), “la música es justifica com a fenomen sociocultural pel fet que constitueix una de les manifestacions més importants dins del context cultural de qualsevol època o civilització”. La música és cultura, ja que reflecteix i reforça l'acció cultural,

contribuint al desenvolupament artístic i social d'una societat. A més, la música es considera una forma de comunicació no semàntica, la qual cosa ressalta la seva capacitat de transmetre emocions, sentiments i estats d'ànim, la qual cosa al seu torn contribueix a l'expressió i comprensió de la cultura.

En el context educatiu actual, la música no sols ressona com una expressió artística sinó també com una eina educativa de gran abast. Aquest fenomen transcendeix les fronteres acadèmiques i es converteix en un catalitzador per a l'exploració del coneixement, el desenvolupament emocional i la promoció d'habilitats cognitives. La música, fusionant la creativitat amb la disciplina, no sols desperta la passió per l'art sonor, sinó que també serveix com un mitjà versàtil per a desenvolupar l'aprenentatge en diverses disciplines. A més, amb la seva capacitat única per a transcendir barreres lingüístiques i culturals, s'estableix com una poderosa eina educativa que va més enllà de la mera transmissió de melodies i ritmes. En el context educatiu, la música es revela com un llenguatge universal capaç de comunicar emocions, narratives i valors, proporcionant una via única per a explorar i comprendre la riquesa de la diversitat cultural. Com esmenta Hormigos, J. (2008) en la societat actual, la música s'utilitza en entorns educatius per a fomentar l'aprenentatge interdisciplinari, l'apreciació cultural i el desenvolupament d'habilitats socials. A més, s'ha demostrat que la participació en activitats musicals pot millorar l'autoestima i l'autoexpressió dels estudiants, així com promoure un sentit de comunitat i col·laboració. Cuscó i Clarasó (2001) afegeix que en el context de l'etnomusicologia, s'ha explorat com la música pot ser usada com una eina per transmetre valors culturals, història i identitat d'una comunitat. Així mateix, la música també pot ser una eina per a la integració social i la construcció de comunitat, ja que pot connectar persones de diferents procedències i cultures a través de la seva pràctica i apreciació.

3. REVISIÓ I SISTEMATITZACIÓ DE LA LITERATURA

3.1. Introducció

La revisió de la literatura s'alça com un pilar fonamental en la recerca acadèmica, exercint un paper crucial en la comprensió profunda d'un tema específic que es vulgui consultar. Aquest procés no sols ens permet explorar i sintetitzar la vasta quantitat de coneixements existents, sinó que també proporciona un marc teòric sòlid per a la formulació i contextualització de les nostres pròpies contribucions. La utilitat d'aquesta revisió de la literatura radica en la capacitat per a proporcionar una visió panoràmica dels desenvolupaments i debats actuals en l'àmbit d'estudi. Abordant els temes de música, interculturalitat i educació, ens permet identificar tendències, llacunes i perspectives emergents.

A causa de la gran quantitat de desenvolupaments que existeixen sobre el tema, i les grans diferències d'enfocaments, és necessari realitzar una subdivisió, ja que aquesta ens ajudarà a desenvolupar amb més claredat l'organització del coneixement, permetent una estructuració més coherent de la informació disponible. Així mateix, la divisió ens facilitarà la identificació de corrents de pensament i tendències en la recerca, oferint-nos un panorama complet de l'evolució del coneixement en l'àrea. A més a més, aquesta pràctica simplificarà la síntesi i comparació d'informació, destacant debilitats i fortaleces entre els enfocaments.

Donant pas a la subdivisió, he decidit crear cinc subapartats dins la revisió de la literatura. Per començar, el primer apartat està dedicat a revisions teòriques i estudis de propostes d'intervenció, on figuren altres treballs de recerca i investigacions que analitzin en profunditat les pràctiques pedagògiques, estudis rellevants, articles i llibres de text. Aquesta informació ens servirà per tenir una visió més àmplia de l'estudi del tema i proporcionarà informació de com s'han abordat anteriors revisions de la literatura sobre la qüestió. Per altra banda, l'apartat 3.3 "La música com a eina d'inclusió a través del desenvolupament de les competències bàsiques i el currículum", abasta documents que analitzen els conceptes d'educació musical i interculturalitat a través de com s'abasten al currículum oficial d'educació. Aquests texts també aporten reflexions sobre la importància de formalitzar l'ensenyament i sobre la importància de treballar a través de les competències bàsiques.

El tercer subapartat, "Música, diversitat cultural i ODS", com menciona el mateix títol, recapta els projectes i treballs que relacionen dos temes tan importants com són l'educació intercultural i els ODS. La decisió d'aïllar aquestes propostes educatives de les altres, radica en la pròpia decisió d'analitzar per separat un enfocament molt interessant, amb

una gran visió d'educar pel futur. Per altra banda, al pròxim subapartat, el 3.5, hi figuren la resta de propostes pedagògiques i projectes educatius. Aquest subapartat és interessant per comparar maneres amb les quals incorporar el tema a l'aula: quines activitats es dissenyen, quines estratègies d'adaptació a l'alumnat es proposen o propostes per treballar la música i la interculturalitat de manera interdisciplinària.

Per acabar, el punt 3.6 està enfocat a analitzar els estudis de cas i les aplicacions que s'han dut a terme de manera pràctica a les aules. D'aquesta manera podrem analitzar, no només propostes en l'àmbit teòric, sinó com s'han aplicat a les aules, la resposta per part de l'alumnat davant certes intervencions, la realitat que viuen els mestres davant la diversitat cultural a les escoles i l'apreciació dels diferents contextos escolars i com influeixen en la pràctica docent. Una vegada analitzada i classificada la literatura obtindrem un panorama complet de l'evolució del coneixement en l'àrea, destacant també debilitats i fortaleces entre els enfocaments.

3.2. Revisions teòriques i estudis de propostes i programes d'intervenció

El tema de la diversitat cultural dins l'educació musical s'ha investigat molt, sobretot aquests darrers anys a causa de la globalització. Nombrosos articles, estudis i treballs han fet revisions bibliogràfiques, cada un amb el seu objectiu, a través de revistes científiques o de temàtica musical, propostes pedagògiques o anàlisi de llibres de text. Tenint en compte que existeixen enfocaments tan diversos, és interessant navegar per tots ells per descobrir què ens pot aportar cada un dels documents i “empapar-nos” de la literatura existent sobre l'esmentada qüestió. Per aquest motiu en aquest apartat analitzarem estudis i articles basats en la revisió de la literatura des de diferents enfocaments.

Per començar, l'article d'Andrés Felipe Ramírez Ospina, «Educación intercultural y educación musical: Convergencias y divergencias», ens ofereix una exploració detallada sobre, com esmenta el títol, les convergències i les divergències entre els camps de l'educació intercultural i l'educació musical. Dos termes que poden estar molt relacionats, ja que, en primer lloc, ambdues disciplines busquen promoure la comunicació i comprensió entre cultures diverses. La música serveix com a eina per a desenvolupar la competència intercultural permetent als estudiants explorar i apreciar una àmplia gamma d'estils i tradicions musicals globals. A més, l'educació musical intercultural pot ser efectiva per a fomentar la inclusió i diversitat en l'entorn educatiu i pot ser una forma efectiva d'ensenyar

habilitats lingüístiques i comunicatives, la qual cosa és especialment útil per a estudiants que estan aprenent un nou idioma.

Els descobriments d'aquest article tenen moltes aplicacions pràctiques en la pràctica docent. Els educadors poden idear activitats i projectes que incorporin la música de diverses cultures, promovent així l'apreciació i comprensió de la diversitat musical. Segons Bernabé (2013) l'educació musical en contextos interculturals ha de transcendir més enllà de promoure que l'estudiant només escolti o reconegui músiques de diferents cultures, ja que aquestes activitats obeeirien a una educació multicultural. A més, és possible desenvolupar estratègies per a fomentar la comunicació intercultural a través de la música, brindant als estudiants l'oportunitat de compartir les seves pròpies experiències culturals mitjançant la interpretació musical. Així mateix, els docents poden emprar la música com una eina per a abordar temes d'inclusió i diversitat a l'aula, creant un entorn en el qual s'apreciïn i respectin les diferents tradicions culturals representades pels estudiants.

Des d'un altre enfocament trobem l'estudi de Santiago Díaz Santamaría i Odet Moliner García, «Redefinindo la Educación Musical Inclusiva: Una revisión teórica», pretén descobrir, a través de la literatura científica, la definició d'educació musical inclusiva amb l'objectiu de profunditzar en els desafiaments que presenta l'educació musical desenvolupada amb un enfocament d'inclusió.

Segons els autors, l'educació musical inclusiva es refereix a un conjunt d'estratègies i recursos que busquen facilitar l'accés a l'educació musical per a tots els individus, considerant les seves característiques, interessos, capacitats i necessitats d'aprenentatge en contextos formals i no formals. Esmenten que els components clau de l'educació musical inclusiva són l'adaptabilitat i la utilització de la música com a recurs per a aconseguir la inclusió educativa i social. L'adaptabilitat es refereix a la necessitat d'adaptar el currículum, la metodologia didàctica i els recursos per a implementar l'educació musical inclusiva, incloent-hi el sistema de notació musical, la instrumentació i el currículum. Per altra banda, la utilització de la música com a recurs per a aconseguir la inclusió educativa i social implica la implementació d'estratègies didàctiques de tipus cooperatiu i participatiu per a fomentar la participació de l'alumnat, incrementant l'esperit d'equip, les relacions solidàries i compromeses, el suport personal i escolar, la valoració de la diversitat i la cohesió grupal.

A més, es destaca que l'educador musical inclusiu ha de tenir un paper actiu i participatiu en la faceta musical, ser àgil i creatiu per a la gestió de problemes, conèixer les característiques de l'alumnat i ser capaç de triar, dissenyar i adaptar les activitats. També es requereixen uns certs coneixements psicopedagògics necessaris per a orientar l'acció

inclusiva des de l'aspecte musical. Com diuen Santiago i García (2020, p. 6), “l'adaptabilitat es defineix per les possibilitats d'accessibilitat universal als continguts musicals que es pretenen ensenyar, mitjançant ajustos en la didàctica, en els instruments, o en els codis, pensant en les necessitats tècniques que poden requerir algunes persones per les seves característiques”.

Els principis de la inclusió en l'educació musical es basen en la valoració positiva de la diversitat, la resolució de conflictes, el sentit de pertinença i la creació d'una cultura col·laborativa. També esmenten que és important destacar la necessitat de formar al professorat especialista en els procediments i característiques de l'educació inclusiva per a garantir la seva eficiència en tots els àmbits acadèmics, incloent-hi la docència musical, així com l'agilitat i creativitat en la gestió de problemes i la capacitat per a donar un tracte equitatiu a tot l'alumnat.

A l'hora de parlar d'inclusió, segons José Manuel Azorín-Delegido i M^a del Mar Bernabé Villdore (2019), s'han de tenir en compte les músiques d'altres cultures dins l'educació. Esmenten que és essencial per a promoure la diversitat cultural, enriquir l'aprenentatge musical i fomentar el diàleg i la convivència. Exposant als estudiants a diversos estils musicals i tradicions culturals, se'ls brinda l'oportunitat de comprendre i apreciar la diversitat cultural a escala mundial, la qual cosa promou el respecte, l'empatia i la comprensió intercultural. A més, la música proporciona un espai per a la reflexió, l'intercanvi i el diàleg, fomentant així l'entesa entre estudiants de diferents orígens culturals.

A nivell nacional, a Espanya, existeix una realitat pluricultural molt nombrosa i és tasca dels mestres de primària adaptar els seus materials didàctics per a reflectir-la. Això ho poden aconseguir mitjançant la inclusió de músiques populars de diferents cultures, la contextualització cultural d'aquestes músiques i el foment de la sensibilitat cap a la diversitat cultural present a l'aula. Promovent sempre el respecte, la comprensió i la inclusió de totes les cultures representades en l'entorn escolar, evitant estereotips o prejudicis culturals.

La música popular està estretament relacionada amb la competència intercultural. Aquesta s'ha convertit en un pilar pel desenvolupament de la interculturalitat, ja que té la capacitat per a acostar-se, comprendre, assimilar i fins i tot integrar-se amb altres expressions musicals de diverses cultures, fins i tot aquelles que semblen estar més allunyades en l'espai i en el temps. Com diuen Bernabé i Azorín (2019, p. 3), “la música, com a producte cultural resultat de diferents intercanvis i influències al llarg dels segles i que continuen produint-se com una cosa ja aparentment intrínseca a ella mateixa, té aplanat el camí per a convertir-se en la principal eina de l'Educació Intercultural en els centres educatius”. Santiago

Pérez-Aldeguer (2014) en parla en el seu treball, i destaca que la música exerceix un paper rellevant per a abordar els desafiaments quotidians de l'escola actual, especialment pel que fa a la competència intercultural. A més, ressaltava que l'educació musical intercultural s'ha abordat a través de la inclusió de cançons provinents de diferents parts del món, la qual cosa evidencia la seva importància en el foment d'aquesta competència.

La música, com és un llenguatge universal, facilita la connexió emocional entre individus de diferents cultures, actua com un poderós mitjà de comunicació no verbal que transcendeix les barreres lingüístiques, permetent que les persones comparteixin missatges culturals sense necessitat de paraules. Esdeveniments musicals i col·laboracions artístiques proporcionen plataformes per al diàleg intercultural i la col·laboració, fomentant així la construcció de ponts entre comunitats diverses. L'exposició a la música popular també contribueix al desenvolupament de la tolerància, ajudant a superar estereotips i prejudicis culturals. A mesura que les persones exploren diferents gèneres i estils musicals, es crea una consciència de la globalització cultural, promovent l'adaptabilitat i l'enteniment en un món interconnectat.

En relació als materials didàctics per fomentar la pluriculturalitat i interculturalitat, Clara Martínez-Delgado (2019) escriu l'article «Análisis de la transmisión cultural de los libros de texto de música en Educación Primaria», on analitza quins models culturals es transmeten a través dels llibres de text i revelant quins valors, estereotips i significats es propaguen a través del currículum. Segons la seva anàlisi, els llibres de text de música per a l'Educació Primària en la majoria dels casos transmeten models culturals eurocèntrics i androcèntrics. Principalment, destaca la prevalença de l'hegemonia cultural centrada en l'home i la reproducció de perspectives que no han superat el colonialisme i el patriarcat, presentant les cultures minoritzades i populars des d'un punt de vista de distinció i distanciament. A més, observa que aquests materials es centren principalment en les cultures europees dels indis americans, orientals i israelià, amb una selecció cultural limitada i poc diversa, la qual cosa reforça la idea d'una transmissió cultural superficial i puntual. Segons l'autora s'evidencia que els llibres reforcen la falta de representació de la dona en l'àmbit professional de la música, així com l'escassa presència de persones no caucàsiques, en particular persones negres i amb trets orientals. Aquestes absències i presències reforçades generen desigualtat, invisibilització i relacions de poder en el context educatiu.

“El llibre de text és un dispositiu de regulació, control i reproducció cultural. Entenent la cultura com un espai de lluita per l'hegemonia del poder” (Martínez, 2019, p. 122). És per això que, a l'hora d'augmentar la consciència sobre la transmissió cultural, és essencial dur a

terme una anàlisi crític dels materials educatius, qüestionant les representacions culturals presents en els llibres de text i materials didàctics. Aquesta anàlisi ha d'abastar la identificació d'estereotips, prejudicis i omissions culturals, així com la promoció d'una major diversitat i representativitat en els continguts educatius. Així mateix, resulta crucial fomentar el reconeixement de les cultures minoritzades i populars pròpies de l'entorn dels estudiants. Aquest enfocament crític i reflexiu pot contribuir a una educació musical més equitativa i conscient de la diversitat cultural.

Per altra banda, un altre factor important que pot afectar és l'augment d'immigració que afecta a molts països avui en dia. És interessant veure com això pot causar impacte sobre com s'incorpora la diversitat cultural dins l'educació musical, quins desafiaments i oportunitats aporta i quins enfocaments adopten els mestres de música per abordar-ho. Patricio Vega Gómez (2020) ens presenta l'article «Diversidad Cultural en la Educación Musical Chilena. Su comprensión desde las prácticas pedagógicas de las y los profesoras de música», que parla sobre aquesta qüestió.

L'autor afirma que l'increment de la immigració a Xile ha tingut un impacte significatiu en la diversitat cultural dins de l'àmbit de l'educació musical. A l'article esmenta que els estudiants immigrants s'enfronten a desafiaments per adaptar-se a un entorn nou, la qual cosa inclou, entre ells, la seva integració en les classes de música. Mentre alguns d'aquests estudiants mostren una "naturalització" de la diversitat cultural en l'entorn escolar, uns altres poden sentir la necessitat d'assimilar ràpidament a la cultura xilena com a part del seu procés d'adaptació. Aquesta diversitat cultural planteja desafiaments i oportunitats per als professors de música a l'hora de dissenyar programes d'ensenyament que siguin inclusius i sensibles a les experiències i preferències dels estudiants, per aquest motiu han adaptat diversos enfocaments clau per abordar-ho. Aquests inclouen el reconeixement de la importància de comprendre la música com un fenomen cultural dinàmic, la qual cosa requereix una comprensió profunda de les pràctiques musicals en contextos diversos. També demostren una obertura a qualsevol cultura, tradició o gènere en l'ensenyament musical, cosa reflecteix la seva sensibilitat cap a la diversitat cultural a l'aula i, finalment, responen de manera local a les comunitats en les quals treballen, reconeixent sempre la importància de la diversitat cultural en l'ensenyament musical.

Amb això, queda constància de la importància, per part dels mestres, de la constant exploració de nous programes d'intervenció permetent així mantenir-se actualitzats, adaptar-se a les canviants dinàmiques educatives i millorar contínuament les seves pràctiques

pedagògiques. S'ha d'estar preparat per a desafiaments emergents i promoure la mentalitat d'aprenentatge permanent tant en ells mateixos com en els alumnes.

Pérez-Aldeguer (2019) coincideix amb aquesta idea i exposa la necessitat de dur a terme més recerques i programes d'intervenció que contribueixin a generar un coneixement fonamental més sòlid en l'àmbit de l'educació musical, complementant els sabers existents amb uns altres que persegueixin el mateix objectiu: fomentar una major competència intercultural en l'àmbit escolar. Destaca la importància de treballar en la recerca d'una nova identitat que no es limiti a la simple suma de totes les parts, i posa l'accent en el paper fonamental que exerceix la música com a eina per a transformar un model multicultural en un intercultural. Així mateix, s'emfatitza la necessitat de sistematitzar evidències que demostrin els beneficis que la música aporta a diferents col·lectius en el desenvolupament de la competència intercultural.

3.3. La música, eina d'inclusió a través del desenvolupament de les competències bàsiques i el currículum

A l'hora de parlar sobre educació musical i diversitat cultural és essencial tenir en compte el currículum educatiu. Aquest serveix com a vehicle principal a través del qual es transmeten coneixements i valors. Integrar la diversitat en el currículum pot garantir que es reflecteixin noves perspectives, experiències i contribucions, per exemple de grups ètnics, culturals, lingüístics o de gènere. A més, un currículum inclusiu contribueix a l'equitat educativa en abordar les desigualtats en l'accés i la qualitat de l'educació. Considerant les diferents necessitats i estils d'aprenentatge dels estudiants provinents de diversos contextos, es poden implementar estratègies pedagògiques que afavoreixin la participació i el rendiment acadèmic de tots. Per aquest motiu, crec important dedicar aquest apartat a la revisió d'articles acadèmics que parlin sobre el tema.

Per començar, es pot analitzar la normativa dels currículums de diferents comunitats autònomes amb el fi de comprendre la posició que ocupa l'ensenyança musical. L'article «La Educación Musical en el actual currículo español. ¿Qué formación recibe el alumnado en la enseñanza Primaria?» d'Oscar Casanova i Rosa María Serrano, ens parla exhaustivament sobre aquest tema. Segons l'article existeix una variació significativa en la normativa d'educació musical en l'etapa de primària entre les diferents comunitats autònomes a Espanya. En algunes, com Aragó i Canàries, s'aborden tots els aspectes del currículum d'educació musical, detallant els continguts, criteris i estàndards per a cada curs. En canvi, en altres

comunitats, com Madrid, la normativa només ofereix una breu introducció i estableix els continguts, criteris d'avaluació i estàndards per a tota l'etapa. A més, s'assenyala que la normativa de primària al País Basc i Catalunya no s'ajusta a les consideracions del reial decret en diversos aspectes. Es destaca també que la inclusió de la diversitat cultural en el currículum no és uniforme en totes les comunitats autònomes i apareix de forma molt puntual. Comenten que en algunes comunitats autònomes com Canàries s'ha introduït el bloc de continguts "Patrimoni cultural i artístic", que té com a objectiu el desenvolupament de la capacitat d'apreciació i valoració de les manifestacions artístiques i culturals, així com el coneixement i la comprensió d'aquestes. Les diferències en la normativa poden tenir un impacte en la formació rebuda per l'alumnat, la qual cosa planteja interrogants sobre l'equitat en l'educació musical en tot el territori espanyol. Els autors suggereixen la necessitat de reflexionar sobre la direcció de l'educació musical al país i el tipus de formació musical que es busca per als estudiants en el futur.

Amb un enfocament similar Pablo Marín-Liévana, José Salvador Blasco Magraner i Ana María Botella Nicolás realitzen l'estudi «Estructura, diversidad e ideología en el currículum oficial de la educación musical primaria: una revisión sistemática», on duen a terme una revisió sistemàtica del currículum d'educació musical a través de l'anàlisi de 49 articles científics d'àmbit internacional. L'estudi es centra en tres temes principals: l'estructura del currículum, la diversitat que reflecteix i la ideologia que pretén transmetre. La revisió ens mostra que el currículum d'educació musical s'estructura en blocs de continguts i es sistematitza mitjançant un model basat en estàndards d'aprenentatge. A més, reflecteix la diversitat cultural, musical i social, abordant la tensió entre la música acadèmica occidental, la tradicional local i global, i la popular urbana. També es destaca la importància que els continguts musicals siguin representatius de la diversitat cultural i proporcionin eines perquè els estudiants compreguin la seva pròpia contemporaneïtat, la qual cosa indicaria una preocupació per reflectir la diversitat social i cultural en el currículum. Per altra banda, els autors parlen de les ideologies que es poden transmetre a través de l'educació musical. Comenten que alguns governs la utilitzen com una eina per a transmetre ideologies nacionalistes, patriòtiques, comunistes o democràtiques, entre altres. No obstant això, s'emfatitza la importància que l'educació musical transmeti una ideologia inclusiva i respectuosa amb la diversitat cultural i social. Malgrat que s'han aconseguit avanços en aquest sentit, encara s'observa una tendència eurocèntrica i una jerarquització de la música acadèmica occidental sobre altres formes musicals.

Com diuen P. Martín, J. S. Blasco i A. M. Botella (2021), seria valuós dur a terme recerques que analitzin l'impacte dels diversos models curriculars en la vida escolar, així com les implicacions en els processos d'ensenyament i aprenentatge en utilitzar repertoris específics. Aquests estudis contribuirien a una comprensió més profunda del currículum oficial d'educació musical primària i promourien una educació musical més inclusiva i respectuosa amb la diversitat cultural i social.

Una vegada sabem la posició que ocupa l'ensenyança musical i l'estructuració del currículum hem d'anar més enllà: Com podem integrar-hi la diversitat cultural i social? Quines mesures podem prendre per emfatitzar-hi la inclusió i la tolerància? L'article de Jesús Martínez Vargas «Educació musical i multiculturalisme», destaca la importància de reconèixer i incorporar les músiques del món en el currículum educatiu, així com la importància d'adoptar mesures per abordar les deficiències que els fluxos migratoris poden causar en l'àmbit social i educatiu. Vargas, J. M. (2006) ressalta que el bloc de música i societat, juntament amb el d'expressió musical, és fonamental per a promoure una educació moral i cívica, ja que el treball en grup fomenta la relació entre els companys. Així mateix, destaca la importància de revisar els plans d'estudi per a garantir una representació equitativa dels estils musicals més representatius de diversos grups culturals.

L'article ens planteja mesures interessants que es poden adoptar per incorporar, com he esmentat anteriorment, les músiques al currículum educatiu. Inclou la revisió dels llibres de text i materials educatius per assegurar-se que incorporin una varietat de músiques del món i informació precisa sobre les diferents tradicions musicals i instruments utilitzats a nivell mundial. També es destaca la importància de proporcionar formació als educadors musicals perquè estiguin capacitats per ensenyar i incorporar les músiques del món en el seu ensenyament, així com el desenvolupament de materials didàctics específics que les abordin des d'una perspectiva multicultural. Finalment, es proposa la seva integració en les pràctiques educatives mitjançant l'audició de peces musicals representatives de diferents cultures, l'aprenentatge d'instruments tradicionals d'altres països i altres activitats que exposin els estudiants a la diversitat musical. Segons l'autor aquestes mesures, entre altres, poden contribuir a fomentar la comprensió multicultural i a promoure el respecte per les diferents cultures i tradicions musicals. A més, les audicions poden ajudar a ampliar la perspectiva musical dels estudiants, exposant-los a diferents estils i gèneres musicals que poden ser diferents dels que estan acostumats a escoltar. També pot ajudar-los a millorar les seves habilitats auditives, ja que els obliga a escoltar i identificar diferents instruments i patrons rítmics. Finalment, comenta que l'audició de músiques del món pot ajudar a fomentar la

creativitat dels estudiants, ja que els exposa a diferents formes d'expressió musical que poden inspirar-los a crear la seva pròpia música.

Des d'un punt de vista competencial, M.ª Ángeles Bermell Corral, M.^a del Mar Bernabé Villdore i Vicente Alonso Brull escriuen l'article «Diversidad, música y competencia social: contribuciones de la experiencia musical», on exposen que l'experiència musical enriqueix el desenvolupament de la competència social i ciutadana brindant oportunitats d'integració a l'alumnat divers. La participació en activitats musicals grupals permet que tots els estudiants, sense importar les seves necessitats educatives especials, puguin contribuir de manera efectiva. A més, afirmen que la música millora la concentració, la memòria, l'autoestima, l'autonomia i la iniciativa personal, la qual cosa enriqueix el desenvolupament d'habilitats socials i ciutadanes. També fomenta la sensibilitat i l'empatia, aspectes fonamentals per a la formació de ciutadans socialment competents. López del Carrer (2010) suggereix que la música és considerada com un mitjà més de comunicació que garanteix la comunicació humana gràcies al llenguatge de les emocions i sentiments que mou. El fet de ser un llenguatge que no utilitza paraules i que recorre al moviment, permet una interacció amb el món físic molt enriquidora.

A més de la competència social i ciutadana, l'article destaca que la música pot contribuir al desenvolupament d'altres competències bàsiques, com la competència matemàtica, la competència en el tractament de la informació i competència digital, la competència per aprendre a aprendre, i la competència en autonomia i iniciativa personal. Es subratlla la rellevància d'aquestes competències en la formació integral dels estudiants, i se suggereix que la música pot exercir un paper important en el seu desenvolupament. Corral, Bernabé i Brull (2013) afirmen que “és necessària una altra educació que garanteixi el desenvolupament humà al mateix temps que el tecnològic, científic, etc., una altra educació que és possible que arribi a tots a través de l'art”. Aquests motius són pels quals els autors ressalten la necessitat d'adaptar el currículum educatiu per a assegurar una educació de qualitat que resulti en l'adquisició de les competències bàsiques. Es posa l'accent en la importància de realitzar ajustos curriculars que busquin el màxim desenvolupament d'aquestes competències, tenint en compte les limitacions i necessitats de l'alumnat. Així mateix, s'atenen a la importància que l'educació musical s'adeqüi a la realitat actual, a les demandes socials i a la necessitat d'oferir més oportunitats per a un ensenyament de qualitat i equitativa per a tots els estudiants de primària.

Com podem observar, els diferents articles i estudis coincideixen en el fet que la integració de la diversitat cultural en el currículum és un element crucial per a proporcionar

una experiència educativa enriquidora i significativa. Això va més enllà de la mera inclusió de diferents estils musicals; implica la validació d'identitats i la creació d'un entorn educatiu inclusiu. Per tant, la diversitat cultural no sols ha de ser un element present en el currículum d'educació musical; hauria de ser una consideració central. Fent-ho així, es crea un entorn educatiu que no sols nodreix les habilitats musicals, sinó que també forma a individus culturalment conscients, preparats per a contribuir i prosperar en un món divers i globalitzat.

3.4. Música, diversitat cultural i ODS

A l'hora de parlar de diversitat cultural i interculturalitat no podem deixar de banda els ODS. Aquestes metes globals estan intrínsecament vinculades a la diversitat cultural a causa del seu impacte en aspectes socials, econòmics i mediambientals. La diversitat cultural abasta diferències en termes de gènere, ètnia, religió, llengua, entre altres. Alguns dels ODS es centren a aconseguir la igualtat de gènere i reduir les desigualtats, respectivament. La promoció de la diversitat cultural és essencial per a abordar les disparitats i garantir un món més equitatiu. A més, la diversitat cultural pot ser font de conflictes, però també pot enriquir la societat. Promoure la diversitat cultural contribueix a construir societats pacífiques, justes i inclusives, com es destaca en l'ODS número 16, que busca promoure societats justes, pacífiques i inclusives. Per aquestes raons, entre altres, crec que és interessant incloure un apartat on reunir diversos projectes i escrits descoberts sobre aquest tema i analitzar els diferents enfocaments que s'han dut a terme.

M'agradaria començar per un capítol del llibre *Construyendo identidades desde la educación*, concretament el capítol 16, «La inclusión de la diversidad sexual y de género en la formación inicial del profesorado de música de educación primaria», escrit per Antonio Fernández-Jiménez (2022). En el capítol ens aborda la importància d'incloure la diversitat sexual i de gènere en la formació del professorat per atendre les necessitats dels estudiants dins les aules de música, un tema que avui en dia està molt vigent a la societat.

La inclusió de la diversitat sexual i de gènere en la formació inicial del professorat de música és crucial per diverses raons fonamentals. En primer lloc, permet que el professorat estigui preparat per a atendre les necessitats de tot l'estudiantat, incloent-hi aquells que pertanyen a la comunitat LGTBI. A més, capacita al professorat per a crear un entorn educatiu lliure d'homofòbia i transfòbia, fomentant la integració de tota mena de diversitat a l'aula de música. Aquesta formació contribueix a la lluita per la justícia social, eliminant desigualtats i promovent el respecte cap a la diversitat sexual, de gènere i familiar. Aquest

aspecte és de gran importància, ja que la falta d'inclusió pot tenir implicacions significatives. En primer lloc, la seva ommissió pot permetre la continuïtat d'una cultura escolar discriminatòria cap a les persones LGTBI. Així mateix, la falta de formació en diversitat sexual i de gènere pot portar al fet que el professorat manqui de les estratègies necessàries per a abordar comportaments i situacions d'homofòbia i transfòbia dins de les aules. Aquesta manca pot resultar en l'aïllament de l'assignatura de música dels problemes que esdevenen en l'entorn, limitant la seva capacitat per a contribuir a la construcció d'un entorn educatiu més inclusiu i respectuós.

Educar en la tolerància a la diversitat sexual i de gènere és essencial per a construir societats integradores i respectuoses. Aquesta educació va més enllà de la mera acceptació superficial; implica comprendre i valorar les diferències individuals, promovent un entorn on totes les persones, independentment de la seva orientació sexual o identitat de gènere, siguin tractades amb dignitat i respecte. A més, la tolerància contribueix a la reducció de la violència en fomentar la comprensió i el respecte mutu. L'educació en aquest sentit exerceix un paper clau en la prevenció d'actes de violència i discriminació basats en l'orientació sexual o la identitat de gènere.

Per altra banda, i parlant sobre un tema igualment molt actual, Ona Elena Bohórquez (2023) realitzà un projecte sobre la integració social de les dones a través de la cultura comunitària. En aquesta proposta, s'explora el paper de les dones joves en la cultura del barri de La Florida a través del flamenc. En aquest projecte de cultura comunitària, l'autora aplica la metodologia feminista mitjançant diverses estratègies. En primer lloc, assegura la inclusió i visibilització de les dones en totes les àrees del projecte, des de la planificació fins a la representació en els resultats finals. Així mateix, realitza unaf anàlisi de gènere per comprendre les dinàmiques de poder i les necessitats específiques de les dones en el context cultural i comunitari en què s'insereix el projecte.

Per promoure l'empoderament de les dones joves, és important que participin activament en la presa de decisions, l'expressió artística i la creació de continguts culturals que reflecteixin les seves experiències i perspectives. Així mateix, es pot proporcionar formació i espais de diàleg sobre qüestions de gènere, feminisme i interseccionalitat per fomentar la consciència crítica i la comprensió de les desigualtats de gènere. Per establir xarxes de suport i col·laboració entre les dones participants, així com amb altres organitzacions o col·lectius feministes, es pot promoure la solidaritat i la continuïtat de les accions en favor de la igualtat de gènere.

Dins el projecte es van realitzar diverses iniciatives de participació musical per fomentar la inclusió social. Per exemple, l'associació sociocultural Llobregat Block Party (LLBP) desenvolupà activitats d'exhibició a través de festes participatives i obertes, així com formacions entorn de la cultura hip-hop dirigides a joves d'ambdós sexes. Els objectius de l'entitat, com l'enfortiment del rol dels col·lectius juvenils com membres de la comunitat i el desenvolupament de la participació ciutadana, s'alineen amb les iniciatives de foment de la inclusió social a través de la música i la cultura.

D'altra banda, la Casa de la Música L'Hospitalet desenvolupà altres plans educatius i culturals al territori, com ara el Rock'in i els tallers de guitarra i percussió. Aquests programes posaren en pràctica objectius com democratitzar l'accés a la formació musical i l'estructuració musical del territori, contribuint a la inclusió social mitjançant l'educació i la participació en activitats musicals. Aquestes iniciatives exemplifiquen com la música i altres formes d'expressió artística poden ser utilitzades com a mitjans per fomentar la inclusió social, proporcionant espais de participació i formació per a joves i col·lectius de la comunitat. Bohórquez (2023, p. 35) afirma que “la participació de la ciutadania en un procés de dinamització cultural i acció comunitària fomenta i afavoreix la cohesió i convivència de la comunitat”.

Com he mencionat anteriorment un dels ODS més relacionats amb la diversitat cultural és el qual fomenta la pau i la justícia. Ricardo José Torres Florián (2021), en el seu treball, utilitza la música folklòrica com a estratègia per a l'acció política col·lectiva i la construcció de pau territorial. Durant el desenvolupament de la proposta trobam informació valuosa sobre com els joves de l'escola de formació Juan José Núñez Peña utilitzen la música folklòrica per a fomentar la pau i el reconeixement a la diversitat cultural a la seva regió. L'autor comenta que la música folklòrica s'empra com una eina per a fomentar la pau territorial, ja que té la capacitat de transmetre emocions i sentiments de manera que les paraules no poden. A més, tant la música com altres expressions artístiques com el ball, la pintura, el teatre i l'oratória, poden actuar com a filtres que contraresten el negatiu, contribuint així a la creació d'un entorn propici per al seu desenvolupament. En el context específic de l'escola de formació Juan José Núñez Peña, s'implementen estratègies per fomentar la participació en activitats artístiques; com tocar un instrument, ballar, expressar habilitats en l'art, entre altres, que permeten als joves expressar les seves habilitats artístiques i transmetre missatges de pau a través de la música folklòrica. El projecte busca preservar aquestes vivències com a part d'un procés continu que contribueix a un futur millor. La

música folklòrica ha demostrat ser útil en la resolució de conflictes, la qual cosa ressalta la importància dels processos músic-folklòrics com a eines per a involucrar als més joves.

Segons Sánchez Fernández, S. i Epelde Larrañaga, A. (2014), en contextos de diversitat cultural, la música es converteix en un recurs invaluable per a l'educació en valors i fomentar una cultura de pau. No sols s'empra per a equilibrar i harmonitzar les diferències culturals, sent considerada un llenguatge i una cultura universal que influeix en l'expressió dels pobles, sinó que també la hi percep com un element fonamental en el currículum, especialment en comunitats amb alta immigració, sent vista com una forma universal de comunicació, comprensió, desenvolupament de la sensibilitat i la creativitat. A més, l'ús de cançons i temes musicals de diverses cultures per a acostar-se a les ètnies a través de balls i audicions fomenta el contacte amb les diferents cultures, promovent així la interculturalitat. Aquests exemples il·lustren com la música es converteix en un poderós mitjà per a fomentar l'educació en valors i promoure el respecte en entorns educatius diversos.

La música, com a expressió artística universal, s'estableix com un recurs formidable. El seu impacte transcendeix fronteres culturals i lingüístiques, connectant a les persones a un nivell emocional, social i cultural. La seva universalitat la converteix en un mitjà accessible per a transmetre missatges de pau i justícia a audiències diverses i globals. A més, moltes cançons serveixen com a narratives poderoses que aborden qüestions socials, polítiques i de justícia, a través de les quals es pot augmentar la consciència social i motivar a l'acció en la cerca d'un món més equitatiu. Aquestes qüestions afavoreixen que la música exerceixi un paper destacat en la formació d'identitats culturals i socials, permetent desafiar i canviar normes culturals que perpetuen la injustícia. Alguns gèneres i artistes musicals han liderat canvis culturals significatius en advocar per l'equitat.

3.5. Propostes pedagògiques

A continuació, consider que és important analitzar les diferents propostes pedagògiques que, a nivell teòric, s'han plantejat sobre el tema. Cada proposta pot oferir estratègies úniques i perspectives metodològiques diferents, brindant així una gamma completa d'opcions per als educadors. Això ens facilita seleccionar i adaptar les intervencions segons les necessitats específiques dels estudiants i contextos educatius. A més, la revisió de propostes pedagògiques també estimula la innovació inspirant noves idees i enfocaments. L'exposició a una varietat d'estratègies pot motivar als educadors a dissenyar intervencions noves. Aquesta creativitat contribueix a l'evolució constant de les pràctiques educatives. Així

mateix, aquest procés afavoreix la creació d'enfocaments inclusius destacant diferents aspectes de la diversitat cultural. Quan es comparen propostes, es pot treballar cap a la integració d'estratègies que abordin una àmplia gamma d'identitats culturals, lingüístiques i ètniques presents en l'entorn educatiu. Per aquests motius he dedicat un apartat a revisar aquests tipus d'escrits.

Un dels principals enfocaments que m'esperava trobar és treballar la interculturalitat a l'aula de música a través de les noves tecnologies. Les noves tecnologies brinden accés a recursos educatius a nivell global. A través d'internet, estudiants poden explorar una àmplia varietat de materials, des de biblioteques virtuals fins a cursos en línia i vídeos educatius. Això amplia significativament l'abast de l'aprenentatge, proporcionant informació valuosa provinent de diverses fonts i perspectives. També permeten adaptar el contingut educatiu segons les necessitats individuals dels estudiants. Plataformes i aplicacions educatives poden ajustar-se al nivell d'habilitat i estil d'aprenentatge de cada estudiant, facilitant un procés d'ensenyament més eficaç i centrat en l'estudiant. A més, la interactivitat i la participació activa es veuen potenciades mitjançant eines tecnològiques com jocs educatius, simulacions i activitats en línia poden fer que l'aprenentatge sigui més atractiu i participatiu. Aquests elements no sols capturen l'interès dels estudiants, sinó que també fomenten una comprensió més profunda dels conceptes ensenyats.

María del Mar Bernabé Villodre (2013) realitzà una tesi sobre la interculturalitat i les noves tecnologies en la classe de música on suggereix que l'ús intel·ligent de les noves tecnologies de la informació i comunicació a l'aula de música es pot promoure en fer coincidir el seu ús amb una proposta educativa intercultural, la qual cosa facilita la trobada comunicativa entre les diferents cultures d'una forma ràpida i interactiva. A més, destaca la importància de promoure un espai interactiu que convidi a comprendre el procés d'aprenentatge com un diàleg, com una situació d'intercanvi en la qual les aportacions de cadascun d'ells siguin significatives per a la resta. També s'esmenta que les TIC poden convertir-se en un recurs excepcional per a solucionar dificultats que afecten l'alumnat immigrant. Villodre (2013) argumenta que la música compresa com espai de treball exclusiu de valors, competències i formació humana, i no només cognitiva, implicaria una desaparició del material editat. Encara que, tècnicament, no desapareixeria, ja que el substituiria per una sèrie de materials nous, com la pissarra digital, que implicarien una major interacció per part de l'alumnat.

Segons l'autora una de les principals estratègies metodològiques per a adaptar-se a un alumnat culturalment divers és treballar des de les similituds culturals, en lloc d'enfocar-se

únicament en les diferències. A més, proposa una correcta organització de l'aula de música quant a espai, materials, actituds i valors i, com he esmentat anteriorment, la promoció d'un ús intel·ligent de les noves tecnologies de la informació i comunicació. També proposa evitar l'estudi de la música d'una forma multiculturalista que només impliqui el coneixement conceptual i la presentació d'estereotips culturals, si no que s'ha d'anar més enllà i indagar tant en les diferències com en les similituds de les diferents cultures.

Rodrigo-Martín, I., Rodrigo-Martín, L. i Mañas Viniegra, L. (2019) reconeixen la importància de contemplar l'entorn tecnològic en el qual estem immersos i manejar els riscos de l'ús de les tecnologies, amb la finalitat d'evitar l'aïllament i capacitar a l'alumnat per a manejar-se correctament en la realitat social. En aquest sentit, es destaca que la inclusió a través de l'educació musical i les noves tecnologies ha demostrat ser efectiva per a fomentar el respecte, la tolerància i la construcció d'espais comuns d'inclusió a les aules. En el seu article aborden l'ús de les tecnologies de la informació i els valors socials mitjançant l'ús de tecnologies educatives i la música com a fil conductor per a abordar els valors d'igualtat i diferència que donen sentit a una escola que aposta per la inclusió. Estableixen activitats dissenyades per a millorar el clima de l'aula i el centre, així com la valoració de la diversitat associada a nacionalitats, minories i diversitat funcional entre l'alumnat. També proporcionen materials més elaborats i afins als alumnes, fins i tot composicions creades especialment per a una finalitat inclusiva, la qual cosa repercuteix positivament en una millor avaluació quant a l'interès despertat i la satisfacció experimentada. Aquestes estratègies busquen integrar les tecnologies de la informació i els valors socials a un projecte educatiu experimental per a promoure la inclusió i la valoració de la diversitat.

Amb un altre punt de vista, Giacomo Arnaboldi (2020), es centre a explorar com la música pot ser una eina per al creixement personal i la interculturalitat. En la seva investigació, les aportacions de la psicologia humanista i la pedagogia de la interioritat són fonamentals per comprendre com la música pot influir en la cura del ser i el desenvolupament integral de la persona. La psicologia humanista destaca la importància de les experiències cim i l'autorealització com a moments transformadors en la vida de les persones, i posa èmfasi en el potencial de la música per generar experiències significatives que poden contribuir al creixement personal i espiritual. D'altra banda, la pedagogia de la interioritat ofereix una visió holística de l'educació, incloent-hi la dimensió espiritual de la persona, i reconeix la importància de l'autoconeixement i la cura de l'ànima com a condicions essencials per al coneixement i l'autorealització.

Els efectes cognitius, emocionals i socials de la pràctica musical en la interculturalitat són diversos. La pràctica musical pot millorar les habilitats cognitives com la memòria, la concentració i la resolució de problemes. A més, l'exploració de diferents tradicions musicals pot estimular la flexibilitat mental i la capacitat d'adaptació a noves formes d'expressió. La música pot ser una eina poderosa per a l'expressió emocional i la connexió amb altres cultures. La pràctica musical intercultural pot fomentar l'empatia i la comprensió emocional envers altres perspectives i experiències. Finalment, entre els efectes socials en els quals pot influir, destaca la capacitat de connectar persones de diferents procedències culturals. La pràctica musical intercultural pot fomentar la col·laboració, la comunicació i el respecte mutu entre individus i comunitats diverses.

Per altra banda, Olcina-Sempere, G., Reis-Jorge, J. i Ferreira, M. (2020), aporten un enfocament des de la cohesió social, on els professors poden utilitzar estratègies com incorporar la música de diferents cultures en el pla d'estudis, permetent que els estudiants es familiaritzin amb diferents estils i gèneres musicals. A més, suggereixen que els professors fomentin la participació activa dels estudiants en la selecció i presentació de la música de diferents cultures, la qual cosa els permetrà sentir-se valorats i respectats per la seva cultura i la seva música. També tracten el tema de la música com a eina per a l'aprenentatge d'idiomes, permetent que els estudiants aprenguin noves paraules i expressions en diferents idiomes.

La cohesió social en l'àmbit educatiu representa un objectiu fonamental per a construir societats inclusives. Aquest concepte aborda la capacitat del sistema educatiu per a fomentar la integració, l'equitat i la participació de tots els individus, independentment de les seves diferències socioeconòmiques, culturals o ètniques. Això requereix eliminar barreres i desigualtats per a garantir que tots els individus tinguin oportunitats educatives de qualitat, sense importar el seu origen social o situació econòmica. Amb relació a la música, el desenvolupament d'habilitats socials és inherent a la pràctica musical en grup. Els estudiants aprenen a escoltar i respondre respectuosament als seus companys, enfortint habilitats socials essencials per a la cohesió social. La col·laboració en projectes musicals no sols desenvolupa habilitats artístiques, sinó també habilitats de resolució de conflictes. Els estudiants aprenen a treballar junts i superar diferències, habilitats transferibles a altres àrees de les seves vides. A més, la música actua com un canal eficaç per al diàleg intercultural. Explorar músiques de diverses cultures amplia la comprensió i estima mútua.

L'educació musical ha estat utilitzada sovint per fomentar valors positius en els alumnes i ajuda a la gestió emocional, Tamara Górriz Diego (2020) exposa un projecte educatiu que proposa utilitzar la música com a eina per ajudar els alumnes a reconèixer i

gestionar les seves emocions. A través de la música, es busca que els estudiants puguin reflexionar sobre el benestar individual i social, així com desenvolupar el pensament crític. Aquest enfocament permet als alumnes explorar les seves emocions i aprendre a expressar-les de manera saludable. Fins i tot, observa que els gustos musicals de cada persona representen un component de la seva pròpia identitat. En l'àmbit educatiu, això es pot utilitzar per ajudar els estudiants a explorar la seva identitat personal a través de la música. Aquesta exploració pot incloure l'associació de les emocions amb les peces musicals i la comprensió de com la música pot influir en la identitat personal dels estudiants. L'ús de la música en entorns educatius pot contribuir a fomentar la integració del grup i, per tant, a la reducció de conflictes. Górriz proposa eines per integrar la música en les sessions d'educació emocional, per exemple la creació de llistes de reproducció de música que estiguin relacionades amb temes específics d'educació emocional, com ara la gestió de l'estrès o la construcció de la confiança. Fins i tot, planteja animar els estudiants a compondre la seva pròpia música que reflecteixi les emocions que estan experimentant. Això pot ser una eina molt efectiva per desenvolupar la seva autoexpressió. Finalment, exposa la utilització de la música per a la meditació i la relaxació en les classes d'educació emocional, ajudant els estudiants a connectar amb les seves emocions de manera més profunda.

Per dur a terme l'aplicació d'activitats d'aquesta casta cal replantejar-se el model educatiu tradicional en el camp de l'educació musical. D'aquest enfocament sorgeix «Hacia una Educación Musical Integral, Intercultural e Incluyente», capítol escrit per María Lourdes de Palacios (2021) que figura al llibre *La Educación Musical en el Nivel Básico en México: Retos y propuestas actuales*. Il·lustra que el model educatiu tradicional en el camp de l'educació musical ha estat objecte de crítiques per la seva visió univocista de la música, que exclou altres formes d'expressió musical, i per reproduir visions restringides de la música, limitant la diversitat i la inclusió. A més, s'assenyala la falta d'integració de la música tradicional i la música acadèmica occidental en aquest model, i l'èmfasi en la tradició escrita de la música en detriment de la tradició oral, limitant el desenvolupament de la sensibilitat musical i l'experiència directa. Aquestes crítiques apunten a la necessitat de replantejar el model educatiu tradicional per a promoure una educació musical més diversa i intercultural.

La teoria musical s'ha d'abordar com un mitjà, no com un fi, i utilitzar l'activitat grupal a les aules com a estratègia d'aprenentatge. L'objectiu principal no és centrar-se exclusivament en l'adquisició de coneixements teòrics, es busca aplicar aquests coneixements en la pràctica musical i en l'experiència vivencial de la música. Aquesta perspectiva emfatitza que la teoria musical és un recurs per a enriquir la comprensió i la pràctica de la música. Es

reconeix que la veritable comprensió musical es nodreix de l'experiència sensorial, l'expressió creativa i la participació activa en la interpretació i creació musical. Segons Palacios, M. L. (2011) en aquest plantejament els mestres de música poden contribuir a la construcció d'un paradigma educatiu més ampli i divers en les seves pràctiques docents. Combinant les metodologies de l'àmbit acadèmic amb les de la tradició oral, els mestres poden reconèixer la complementarietat de totes dues en el procés educatiu. A més, fomentant el diàleg entre cultures musicals i la combinació de les seves metodologies d'aprenentatge, es pot obrir l'espectre de la diversitat de manifestacions musicals i culturals. També, la participació en activitats comunitàries, com esdeveniments culturals, també pot involucrar a la comunitat escolar i promoure el respecte per la diversitat cultural. Finalment, el reconeixement de la diversitat cultural i l'equitat cognitiva poden promoure el respecte per les cultures musicals originàries i la seva inclusió en igualtat de condicions respecte de les cultures musicals dominants en els espais acadèmics. En conjunt, aquestes accions permeten als mestres de música contribuir activament a la construcció d'un paradigma educatiu més ampli i divers.

Per acabar, m'agradaria fer referència als nombrosos Treballs de Grau que es realitzen sobre el tema. La interculturalitat agrega una capa significativa a l'experiència educativa i la implicació per part dels estudiants enriqueix les discussions acadèmiques, brindant perspectives úniques i desafiant preconceptes. Els estudiants es veuen reptats a qüestionar les seves pròpies perspectives i a comprendre les complexitats dels problemes des de diverses òptiques, cosa que estimula el pensament crític i pot arribar a tenir impactes positius a nivell social. Ofereixen visions tant interessants com innovadores, de les quals en mencionaré algunes descatables.

La proposta didàctica presentada en el treball final de grau de Marta García Griño (2020) s'enfoca a desenvolupar aprenentatges musicals basats en l'escolta, el ritme, la improvisació i el cant, i a aproximar als alumnes d'infantil a la cultura musical negra o afroamericana i al seu origen dins d'un context d'esclavitud i de discriminació, extraient una sèrie de valors educatius i relacionant-los amb l'entorn més pròxim dels nens i nenes. A més, es ressalta la importància de la col·laboració i les aportacions que els alumnes i les seves famílies poden oferir, la qual cosa fa que el tema estigui subjecte al sorgiment de nous subtemes que despertin l'interès dels nens.

Per altra banda, Nerea Edo Barreda (2019) també utilitzà el recurs de la música africana però, en aquest cas, centrant-se en l'aplicació del mètode BAPNE. El treball buscava analitzar l'impacte d'aquests recursos en l'aprenentatge, la participació i l'experiència dels estudiants en l'àrea d'expressió musical. L'autora va posar èmfasi en aquesta metodologia

BAPNE, que busca generar un sentiment de grup i inclusió social a través del treball en cercles, estimulant el desenvolupament d'habilitats de comunicació i la interacció sense jerarquies. Així mateix, esmenta que l'enfocament de l'estudi va ser de caràcter experimental, amb observació, anàlisi i presa de dades al llarg de dues sessions diferents, una utilitzant mètodes tradicionals i una altra aplicant la metodologia BAPNE.

Finalment, la proposta didàctica de Celia González Llopis (2023), que consistia en concert didàctic com a element principal, que s'emprava de connector entre diferents intervencions educatives com, per exemple, dur a terme un procés de creació musical amb la participació dels alumnes, a partir d'una de les peces del concert i d'un tema social, amb l'objectiu de produir un videoclip on els alumnes actuaven com a participants i creadors de tot el procés. Aquesta proposta estava dissenyada per generar una continuïtat entre projectes i evitar que l'esdeveniment musical quedés com un fet aïllat. A més, menciona que va permetre contextualitzar diferents activitats amb l'objectiu de treballar els valors socials a través de la música.

Amb aquestes propostes, entre altres, ens adonem de la capacitat que té la música per tractar temes tan complexos com la interculturalitat o la cohesió social. La música és una eina capaç de reflectir la identitat i expressió artística única de cada cultura. Com diu Clarasó, J. C. (2001, p. 212), “l'acció musical l'hem de situar, l'hem d'interpretar i de comprendre com a estratègia de comunicació, negociació d'intencions o com a relació social, i que s'ha de situar dins del seu context social”. Explorant i compartint la música de diferents cultures, es proporciona als estudiants l'oportunitat de comprendre i apreciar la diversitat cultural. La diversitat de gèneres musicals, estils i tradicions permet als educadors crear propostes didàctiques que celebrin i ressaltin les riqueses de les diferents expressions musicals al voltant del món. A més, la música pot integrar-se fàcilment en projectes multidisciplinaris que abordin la interculturalitat des de diverses perspectives, com la història, la literatura, la dansa o l'antropologia. Sovint porta amb si temes culturals, històrics i socials. Analitzant lletres, ritmes o contextos musicals, els estudiants poden explorar de manera més profunda les dimensions culturals de diferents comunitats i connectar amb elles a nivell emocional.

3.6. Estudis de cas, aplicacions pràctiques i experiències d'aula

Per acabar la revisió de la literatura, passaré a revisar els estudis i projectes que s'han implementat a les aules o els centres i que proporcionen una comprensió directa i tangible de l'aplicabilitat pràctica de les estratègies educatives en contextos reals. La dinàmica única

d'una classe, amb la seva diversitat d'estudiants, antecedents culturals i entorn socioeconòmic, ofereix un marc rellevant per a avaluar l'efectivitat d'intervencions relacionades amb la música i la diversitat cultural.

La recerca en aules també garanteix que les estratègies siguin ètiques i s'adhereixin a estàndards específics que protegeixen la seguretat i el benestar dels participants, especialment quan es tracta d'estudiants. A més, en considerar diferents nivells educatius, des de l'educació infantil fins a la secundària, es facilita l'adaptació de les estratègies per a satisfer les necessitats específiques dels estudiants en diverses etapes del seu desenvolupament acadèmic. A més, el feedback directe dels participants, incloent-hi tant a estudiants com a educadors, proporciona una valuosa perspectiva sobre l'experiència pràctica amb les intervencions. Aquesta retroalimentació és crucial per a ajustar i millorar contínuament les estratègies, assegurant la seva efectivitat i rellevància contínua en l'àmbit educatiu.

En aquest context, diversos estudis han explorat el tema enfocant-se en diferents nivells educatius. Des de l'educació infantil fins a la secundària, aquests estudis han llançat llum sobre la impactant influència que la música pot tenir en la percepció, actituds i habilitats interculturals dels estudiants. Per una banda, la principal font d'estudis s'han enfocat en l'educació primària apel·lant al fet que, en la infantesa, es formen actituds i valors crucials, i exposar als nens més petits a la diversitat cultural a través de la música contribueix a establir apreciació, respecte i empatia cap a les diferents cultures. Aquest enfocament també ajuda a prevenir estereotips, fomenta que els nens i nenes, des de ben petits, desenvolupin mentalitats obertes i flexibles.

Per altra banda, també és fonamental persistir en la incorporació de la diversitat cultural i la música en l'educació secundària per diverses raons significatives. En aquest període, les actituds i valors formats en etapes anteriors es consoliden, i contribueixen a enfortir i aprofundir les actituds positives desenvolupades prèviament. A més, durant l'educació secundària també és un moment crucial per a fomentar el pensament crític. Treballant la diversitat cultural a través de la música, els estudiants poden analitzar i qüestionar estereotips, promovent una comprensió més profunda i crítica de les diverses expressions culturals. En aquesta etapa la tolerància i el respecte són crucials perquè contribueixen al desenvolupament integral dels estudiants, creant un entorn adient per a l'aprenentatge i la interacció social positiva, tenint en compte les diferències individuals i la importància d'acceptar-les. Parejo, J. L., Guerrero, I. M. i Acosta de la Fuente, M. E. (2020, p. 3) afirmen que "la singularitat de cada individu és un producte natural de la socialització".

Considerar el context dels centres educatius a l'hora d'aplicar estudis sobre diversitat cultural és també de vital importància per a dissenyar intervencions pertinents i adaptades a les característiques úniques de cada entorn educatiu. Això maximitza l'efectivitat de les estratègies i la seva capacitat per a generar un impacte positiu en l'experiència educativa dels estudiants. A l'estudi de cas «La música como vehículo para la educación intercultural en infantil: Un estudio de caso» de José Luis Parejo, Inés María Monreal-Guerrero i María Eugenia Acosta de la Fuente, es demostra la importància de l'educació multicultural en un entorn preescolar a una aula del CEIP Martín Chico, a Segovia, centre on existeix la convivència entre famílies del Marroc, Hondures, Bulgària, Veneçuela i Espanya. El centre es troba en el barri de Sant Lorenzo, i alberga una comunitat amb una majoria de famílies amb un nivell socioeconòmic mig-baix, així com un gran nombre de famílies migrants. Aquesta diversitat cultural va ser un dels motius pels quals el centre va decidir transformar-se en Comunitat d'Aprenentatge. Com diu Pérez Tapias (2013, citat per Arosegui i Espigares, 2016, p. 90) "l'educació pública és necessàriament intercultural". Per tant, es destaca la importància de treballar en centres amb un context socioeconòmic específic, amb famílies de diferents regions i diferents entorns economicosocials. Aquesta diversitat proporciona un entorn propici per a l'estudi de la música com a vehicle per a l'educació intercultural. La presència de famílies de diferents regions i cultures en el centre educatiu ofereix l'oportunitat d'observar i analitzar com es pot fomentar l'educació intercultural en un entorn real i divers. A més, el fet que el CEIP Martín Chico s'hagi transformat en una Comunitat d'Aprenentatge suggereix un compromís amb la inclusió, la diversitat i la igualtat d'oportunitats, la qual cosa pot influir en la forma en què s'aborda l'educació intercultural a través de la música.

«Conèixer l'altre: una mirada intercultural des de l'aula de música» de Joan Escoda Domènech i Cristina González Martín és una recerca que també es dugué a terme en un institut als afores de Terrassa, context en què aproximadament un 20% de l'alumnat prové de famílies marroquines. En aquest cas, el centre ens ofereix un entorn concret per a analitzar el grau de coneixement, estereotips i prejudicis dels estudiants en relació amb la música i la cultura marroquina. Aquest context influeix en les percepcions i experiències dels estudiants, i proporciona la base per a proposar accions educatives específiques.

Quan s'ha de treballar la diversitat cultural a través de la música es poden dur a terme molts tipus de plantejaments en l'abordatge del tema, així com diferents metodologies per arribar a l'objectiu proposat. "Els nous contextos educatius demanen un model professional amb una mirada més àmplia que atengui, d'una banda, la diversitat cultural de l'aula i, de l'altra, que utilitzi un major ventall d'estratègies metodològiques i interaccions humanes"

(Domènech, J. E. i González-Martín, C., 2020, p. 174). A l'hora de dur a terme la investigació, estudis com «La música como herramienta intercultural en las aulas de clases», de Marcelo Figueroa Álvarez i Elier González Martínez o «Análisis del tratamiento educativo de la creatividad por medio de la música en aulas de educación primaria con amplia diversidad étnica y cultural» de Sebastián Sánchez Fernández i Amaya Epelde Larrañaga s'enfoquen en els professors a través d'entrevistes per conèixer les seves realitats viscudes a l'aula i abordar temes com la creativitat musical, la interculturalitat i els valors promoguts. Després, s'analitza la informació obtinguda per a detectar i valorar les pautes que afavoreixen o obstaculitzen la interculturalitat en el context de l'educació musical. Cada escola i aula posseeix un context únic, i les opinions dels professors proporcionen informació valuosa sobre les característiques específiques del seu entorn. Aquesta retroalimentació és essencial per a adaptar les estratègies, fent que siguin culturalment sensibles i contextualment rellevants. La retroalimentació constant dels professors alimenta un cicle de millora contínua en les intervencions. Aquest procés permet ajustar i millorar les estratègies a mesura que s'implementen, contribuint així a una millora constant en l'efectivitat de les intervencions. Així i tot, existeixen grans diferències entre els diferents contextos escolars. S'evidencia que diferents equips directius treballen de distinta manera i aconsegueixen resultats diferents. Hi ha centres en els quals el professorat no valora la música. En aquests col·legis, la disposició dels docents companys dificulta al mestre de música el seu treball. En aquests casos, la diversitat cultural pot suposar un problema i els valors que ronden la interculturalitat poden no estar molt desenvolupats entre els alumnes.

Per altra banda, una de les fonts d'informació més fiables són els mateixos alumnes, que són els que viuen de primera mà la situació a l'aula i al centre. És per això que molts dels estudis s'enfoquen en l'observació de les sessions i la realització de qüestionaris enfocats als joves. No obstant això, existeixen diferents maneres de dur a terme aquesta observació, com a la tesi «La música como estrategia didáctica para mejorar la socialización en los niños del 2º grado de primaria en la IE 14369, Tulumán, Pacaipampa, Piura, 2020» de Yordy Noel Cordova Velasquez, on posa en pràctica una observació indirecta a través de mitjans digitals per a presenciar directament les classes sense influir en elles, modificar-les o manipular el seu contingut. A més, es va aplicar un instrument d'avaluació, en aquest cas la llista d'acarament, que va permetre registrar els resultats i assoliments que van aconseguir els educands respecte al nivell de socialització. Seguint un enfocament similar tenim l'estudi de cas «Interculturalidad en el aula de música de Educación Primaria. Un estudio de caso desde una perspectiva postcolonial» de José Luis Aróstegui i Alejandro Wolfgang Espigares, on a través

de l'observació a les classes cercaven conèixer com i fins a quin punt la mestra fomentava la musicalitat, la creativitat i la identitat musical dels seus estudiants, així com les estratègies utilitzades en el procés d'ensenyament. A més, buscava constatar com influeix la música en els sentiments i percepcions de l'alumnat. L'estudi es va dur a terme en un context intercultural, amb el propòsit d'indagar si la mestra promovia un acostament entre les diverses cultures presents a l'aula a través de la música.

Endemés, s'han realitzat estudis basats, no amb l'observació de les sessions ordinàries, si no amb l'observació de sessions especialment dissenyades per utilitzar la música com un mitjà per a comprendre i reflexionar sobre la realitat social actual. «Aproximación a los conceptos de asimilación, segregación e integración cultural a través de la composición musical» de Maricel Totoricagüena Martín i María Elena Riaño Galán, és una proposta educativa que buscava contribuir a l'aprenentatge de l'assignatura de música, així com al desenvolupament d'un pensament reflexiu i crític en els estudiants sobre la societat actual. Va consistir en el fet que els estudiants, per grups, componguessin músiques instrumentals que representessin l'assimilació, la segregació i la integració cultural. Tasca que va suposar un gran desafiament per als estudiants, ja que utilitzaren la música com a llenguatge simbòlic per a representar idees o conceptes abstractes. D'una manera similar l'article «Evaluación de un programa para el desarrollo de la competencia intercultural a través de la educación rítmica en Educación Primaria» de Santiago Pérez Aldeguer proposà sessions on es van treballar l'educació rítmica, la pràctica de la percussió en grup i la reflexió sobre la música i la cultura. També es van utilitzar qüestionaris per a avaluar els efectes del programa en termes de coneixements, valors, actituds i conductes.

En canvi, l'estudi de José Luis Parejo, Inés María Monreal-Guerrero i María Eugenia Acosta de la Fuente, anteriorment esmentat, dugué a terme una proposta d'intervenció que va utilitzar la metodologia de treball per projectes i la utilització de jocs musicals per despertar l'interès i promoure l'expressió de singularitats de cada alumne. L'estudi es basà en un enfocament qualitatiu que va permetre recopilar informació detallada a través de diversos mètodes d'obtenció de dades, com a entrevistes amb els nens, observació participant, quadern de camp, diari de l'investigador i recursos audiovisuals.

L'observació en temps real proporciona una avaluació de l'impacte de les estratègies a l'aula. Aquest enfocament directe permet obtenir informació concreta sobre com els estudiants responen a les sessions, oferint una perspectiva pràctica i detallada de l'efectivitat de les intervencions. A més, la validació d'estratègies pedagògiques és un aspecte clau de l'observació a l'aula. Aquest procés assegura que les activitats planificades compleixin amb

els objectius educatius i contribueixin de manera significativa a l'aprenentatge dels estudiants. La validació directa recolza la recerca educativa proporcionant dades empíriques que enriqueixen la comprensió teòrica de com les estratègies impacten en l'aprenentatge. Els resultats contribueixen a l'evidència acadèmica, enfortint així la base teòrica en l'àmbit de la diversitat cultural i la música en l'educació.

Entre tots els resultats obtinguts dels diferents estudis, n'hi ha molts que comparteixen conclusions comunes. Diferents estudis han pogut observar com la música afavoreix la participació i la inclusió de l'alumnat en les activitats, desperta el seu interès i promou l'expressió de singularitats de cada alumne. La música és un llenguatge alternatiu a l'oral que permet superar la barrera de l'idioma i que es mou per les emocions, la qual cosa permet la comprensió per part de tot l'alumnat, sigui quin sigui el seu llenguatge matern. També, s'ha evidenciat que la música pot ser utilitzada com una eina per a trencar barreres de discriminació a les aules i fomentar la inclusió i la valoració de la diversitat cultural, permetent a estudiants aprendre sobre la societat multicultural, desenvolupar habilitats creatives i reflexives, i promoure valors positius i de ciutadania. Es destaca que els centres s'han d'implicar en el desenvolupament de pautes per a la integració, tenint sempre en compte el context en què es situen.

Com deien Domènech, J. E. i González-Martín, C. (2020, p. 174) “remarquem la necessitat d'una actuació intercultural en els centres, en els quals podem trobar un desconeixement cultural d'aquells alumnes immigrants o de famílies immigrades, i que sovint resta invisibilitat sota una aparença de normalitat. Alhora, aquest desconeixement és generador de creences estereotipades que estigmatitzen determinats col·lectius provocant pautes de discriminació”.

L'exposició a obres musicals de diferents cultures i estils, l'aprenentatge de cançons i balls amb característiques diferents, i les converses posteriors al treball musical, promouen un clima d'acceptació del desconegut o del diferent i una consciència d'aula en la qual hi ha espai per a tots i totes. La incorporació de la música del món a l'aula permet establir vincles entre individus i cultures, sent així un recurs clau per enfortir la convivència i la cooperació.

També s'ha observat que centrar-se en l'ensenyament formal de la música, sense tenir en compte els interessos dels alumnes provoca que les experiències manquin d'autenticitat, especialment pel que fa a l'aprenentatge musical produït pels propis estudiants a partir dels seus propis contextos culturals. És important tenir en compte aquestes consideracions per dur a terme una acció pedagògica ajustada i sensible, adaptant-se a les característiques de l'alumnat, cosa que, per altra banda, evitarà situacions d'incomprensió, malentès o ofensa.

Com deien Parejo, Monreal-Guerrero i Acosta de la Fuente (2020, p. 2), “La diversitat cultural exigeix avui dia un compromís pedagògic perquè cada alumne, siguin les quals siguin les seves característiques i el seu origen, pugui triar la millor educació possible”.

4. VALORACIÓ DELS RESULTATS

Durant l’anàlisi de la literatura podem observar que, en el procés educatiu, la música mostra ser una eina poderosa a l’hora de promoure la inclusió social. No obstant això, és interessant analitzar també quines debilitats i limitacions té, a part dels avantatges i fortaleces. D’aquesta manera podem explorar a fons aquesta eina, identificant tant les amenaces externes com les oportunitats sense explorar que podrien millorar considerablement el procés educatiu.

Per començar, com he esmentat anteriorment, no podem passar per alt dels debilitats que desafien el potencial transformador que té la música. En primer lloc, existeix una falta de coneixement cap als beneficis que la música aporta a la inclusió social. Aquesta falta de consciència ens pot dur a subestimar la importància que té dins l’educació. Els mestres o estudiants universitaris admeten que la música pot ser una bona eina, però no coneixen l’impacte real que aquesta genera i basen la seva opinió en idees generals del tema. Això també es deu al fet que existeix una falta d’avaluació estandarditzada, cosa que dificulta molt el mesuratge del progrés i el coneixement de l’impacte de l’ensenyança musical en termes d’inclusió social. Això pot resultar també en una falta de reconeixement i suport per part de les institucions educatives, provocant que, si aquestes institucions adopten una resistència a adoptar enfocaments més creatius en el currículum, pot actuar com a una barrera significativa per la implementació exitosa de programes d’inclusió social a través de la música. Per altra banda, això també pot afectar el suport per part de les famílies. Aquesta falta de reconeixement ens pot dur a una falta de participació i comprensió per part dels entorns familiars, cosa que obstaculitza el suport als estudiants. Finalment, la falta de mecanismes per a l’avaluació a llarg termini pot dificultar la justificació de l’assignació de recursos i la continuïtat d’aquests programes per part dels centres educatius. Cosa que ens condueix a un accés limitat de mitjans que pot provocar una escassetat de recursos musicals i de formació pels educadors, limitant així la qualitat de l’ensenyança.

Tampoc podem deixar de banda les amenaces d’origen extern que poden sorgir i obstaculitzar els fonaments dels programes innovadors. Una de les amenaces de més importància, la qual no podem ignorar, és la falta de formació docent. Aquesta falta de

capacitació adequada pels mestres en metodologies inclusives obstaculitza la implementació efectiva de programes musicals que promoguin la integració. També, es detecta una falta de cooperació entre els equips directius, cosa que pot dificultar la promoció dels valors de la interculturalitat. Per altra banda, també s'observa que les noves tecnologies són un potent extra a l'hora de fomentar l'interès dels estudiants. Això ens porta a desigualtats a l'accés tecnològic depenent dels entorns de les famílies. També existeix una estigmatització de l'educació artística. Hi ha famílies que prioritzen les assignatures tradicionals, cosa que pot portar a una infravaloració de l'educació musical. Aquestes influències afecten directament la falta de motivació dels estudiants cap a la música i pot obstaculitzar els esforços per utilitzar-la com a mitjà efectiu per la inclusió. Finalment, una de les amenaces que més s'estan amainant és la inflexibilitat del currículum educatiu. Segons Costa, X. B. (2002, p. 146) "la construcció de currículums interculturals concerneix a tots els centres educatius, comptin o no amb alumnes estrangers a les seves aules". Aquest aspecte millora dia a dia, però no s'ha de donar per fet, ja que si ho deixam de banda pot limitar la integració de la música, sobretot si es prioritzen aspectes més tradicionals de l'aprenentatge.

Una vegada analitzades les debilitats i les amenaces, donam pas a les nombroses fortalezes i oportunitats que ens pot aportar una força tan dinàmica com és la música. Aquestes fortalezes estan principalment centrades en els alumnes, que són sens dubte el factor més important a l'hora de parlar d'inclusió social. En primer lloc, la música afecta de manera molt positiva al desenvolupament d'habilitats socials per part dels estudiants. Aquesta és una gran facilitadora del treball en equip, cooperatiu i participatiu, la comunicació entre iguals i, per tant, del desenvolupament d'habilitats socials. Siankope i Villa (2004) afirmen que "en una experiència musical grupal és necessària la inclusió i la interacció de qui participa: permet fer aflorar la creativitat, augmenta l'autoestima i proporciona l'enteniment i la comunicació". Això promou directament un ambient inclusiu, fomentant així l'acceptació a la diversitat. A més, afavoreix la participació de l'alumnat, ja que desperta el seu interès i promou l'expressió de les singularitats de cada un dels alumnes. La música és una poderosa eina d'expressió tant cultural com personal. D'aquesta manera els estudiants poden sentir-se empoderats a l'hora de compartir les seves experiències i perspectives úniques amb la resta dels companys. Aquest procés, per tant, pot tenir un fort potencial terapèutic que pot beneficiar als alumnes, proporcionant un espai segur per al seu desenvolupament cognitiu. La música ens ofereix també un espai per l'expressió individual i la creativitat, és així com els alumnes poden desenvolupar la seva identitat de manera única, contribuint a un ambient que valora la diversitat i millorant l'autoestima i la confiança. Com diu Puig, J. M. (1997, p. 37)

“la música és el llenguatge total de la vida interior d’una persona”. També, al ser un llenguatge universal, eliminam la barrera de l’idioma i podem donar pas a activitats on els alumnes d’altres cultures puguin proporcionar informació valuosa a la resta de companys. D’aquesta manera els hi proporcionam una plataforma per destacar i sentir-se valorats per les seves contribucions. A més, és un recurs que ens pot servir per tractar temes socials molt vigents en les comunitats. Partint de temes de diversitat sexual i de gènere i d’inclusió social de les dones, fins a qüestions socials, polítiques i de justícia.

Finalment, també existeixen oportunitats a nivell extern que la música ens brinda per impulsar la inclusió social en l’àmbit educatiu. En primer lloc, la música és una eina extremadament versàtil, cosa que brinda l’oportunitat de treballar-la de manera interdisciplinària i transversal. Això facilita la integració d’aquesta en diferents àrees curriculars i assignatures, oferint l’oportunitat de col·laboració entre mestres. Per continuar, fomenta la col·laboració amb organitzacions culturals i comunitàries i facilita l’organització d’actes i exhibicions musicals creant plataformes on es celebri la diversitat, això fomenta un sentiment de comunitat i pertinença i ofereix experiències enriquidores. Per acabar, la tecnologia ens ofereix grans oportunitats per millorar l’educació musical i inclusió social, permetent el disseny de recursos interactius, l’accés a continguts d’aprenentatge en línia i, sobretot, la col·laboració a distància, superant així les barreres geogràfiques.

Per acabar aquest apartat, he desenvolupat la següent infografia com a síntesi de les troballes més destacades de la revisió de la literatura:

LA MÚSICA COM A MITJÀ D'INTEGRACIÓ CULTURAL EN L'EDUCACIÓ

REVISIÓ DE LA LITERATURA

1. Revisions teòriques i estudis de propostes i programes d'intervenció

- Música: forma efectiva d'ensenyar habilitats lingüístiques.
- Implementació d'estratègies de tipus cooperatiu i participatiu.
- Músiques populars per a reflectir la pluriculturalitat.
- Formació dels mestres i constant exploració per adaptar-se a les canviants dinàmiques.

2. La música, eina d'inclusió a través del desenvolupament de les competències bàsiques i el currículum

- Importància d'una educació musical uniforme que transmeti una ideologia inclusiva.
- Incorporar les músiques del món al currículum.
- Revisió dels llibres de text. Selecció cultural limitada i poc diversa.
- Cercar el desenvolupament de les competències bàsiques. La música enriqueix especialment la competència social.

3. Música, diversitat cultural i ODS

- Incloure la diversitat sexual i de gènere. Capacitat dels mestres per crear un entorn lliure d'homofòbia i transfòbia.
- Iniciatives de formació musical per fomentar la inclusió social de les dones.
- Música folklòrica com a eina per a fomentar la pau territorial.
- Cançons com a narratives sobre qüestions socials i de justícia.

4. Propostes pedagògiques

- Treballar similituds en lloc d'enfocar-se en les diferències.
- Importància de contemplar l'entorn tecnològic.
- La música en la cura del ser i el desenvolupament integral. Els gusts musicals representen una part de la pròpia identitat.
- Reflexió sobre el benestar individual i social. Desenvolupament del pensament crític.

5. Estudis de cas, aplicacions pràctiques i experiències d'aula

- La música afavoreix la participació de l'alumnat. Desperta interès i promou l'expressió de les singularitats dels alumnes.
- Música: llenguatge que permet superar la barrera de l'idioma.
- Constant retroalimentació dels mestres promou un cicle de millora contínua.

5. CONCLUSIONS

En el transcurs de l'estudi, hem explorat les diferents relacions entre la música, la interculturalitat i l'educació, revelant les possibilitats que sorgeixen quan aquests elements connecten. Les pàgines anteriors ens han portat a través de diferents teories, recerques i reflexions sobre el paper de la música com a mitjà per a abordar la integració social, la diversitat cultural i la interculturalitat en entorns educatius. Tot seguit, en aquestes conclusions, reforçarem les percepcions extretes de la revisió de la literatura i del marc teòric, llançant llum sobre els elements que connecten les diverses recerques i destacant les contribucions significatives, explorant així les possibles direccions futures que podrien continuar enriquint la visió sobre el tema.

En conclusió, aquest estudi revela el valor de la música com a mitjà per abordar la interculturalitat i promoure la inclusió social en l'educació. Mitjançant l'anàlisi de diversos estudis i enfocaments pedagògics, hem presenciat el profund impacte i el poder transformador que posseeix amb relació a un tema tan actual com és la diversitat cultural. Inicialment, s'afirma que la música serveix com un potent conducte per a la manifestació de les identitats culturals, actuant com a mirall i vehicle de tradicions i valors de diverses comunitats. A més, es subratlla la capacitat de la música per transmetre emocions i experiències compartides, destacant la seva eficàcia per fomentar l'empatia i la comprensió intercultural.

A més, l'anàlisi de la literatura, evidencia que hi ha una gran varietat d'enfocaments i mètodes emprats per incorporar la música als entorns educatius i als currículums escolars, tot amb l'objectiu de fomentar la diversitat cultural. Ja sigui mitjançant la incorporació de músiques i cançons tradicionals o la utilització de gèneres moderns, es reconeix l'adaptabilitat i versatilitat de la música com a eina pedagògica. Aquests descobriments impliquen que hi ha una àmplia varietat de possibilitats a l'hora d'adaptar la música a entorns educatius concrets, proporcionant així flexibilitat i adaptabilitat.

Per altra banda, la música com a mitjà per a la integració cultural, és un tema extens que s'ha enfocat des de molts enfocaments pedagògics. Entre ells hi destaquen la utilització de les noves tecnologies per treballar des de les similituds culturals, en lloc de posar l'enfocament en les diferències. També, s'ha utilitzat el recurs de la música per desenvolupar el creixement personal i el desenvolupament integral, d'aquesta manera s'adquireix la capacitat de connectar persones de diferents procedències culturals. A més, ajuda a reflexionar sobre el benestar individual i social i a desenvolupar el pensament crític. Un altre

punt de vista destacat, és treballar la música des de la cohesió social, usant estratègies com incorporar la música de diferents cultures en el pla d'estudis, permetent que els estudiants es familiaritzin amb diferents estils i gèneres musicals. Finalment, s'ha destacat la importància de replantejar-se el model educatiu tradicional en el camp de l'educació musical, a causa de la falta d'integració de la música tradicional i la música acadèmica occidental. Combinant les metodologies de l'àmbit acadèmic amb les de la tradició oral, els mestres poden reconèixer la complementarietat de totes dues en el procés educatiu.

Pel que fa a l'impacte en els estudiants, la música ajuda a desenvolupar les competències interculturals i socials, fomentant el respecte i la tolerància. La participació activa en experiències musicals riques no només augmenta la comprensió cultural sinó que també promou la construcció d'una identitat personal més oberta a la diversitat. També, a més del seu impacte en el desenvolupament intercultural de l'alumnat, la seva adaptabilitat permet integrar-la tant en assignatures concretes com de manera transversal, enriquint l'experiència educativa amb una perspectiva intercultural. Així i tot, una integració exitosa requereix el suport en la formació dels docents i els recursos adequats per garantir que pugui desenvolupar el seu potencial educatiu. La constant exploració de nous programes d'intervenció permet mantenir-se actualitzat i adaptar-se a les canviants dinàmiques educatives amb tal de millorar les pràctiques educatives dels mestres.

Per acabar, aquestes conclusions no només consoliden l'evidència que la música pot ser una eina eficaç per educar en la diversitat cultural, sinó que també assenyalen la importància de continuar explorant i ampliant aquesta línia de recerca. Aquest treball posa de manifest la necessitat que les futures investigacions aprofundeixin en mètodes específics per avaluar amb més precisió, i a llarg termini, l'impacte en els estudiants i abordar així els reptes pràctics per a la implementació amb èxit. En definitiva, la música té la capacitat de transcendir fronteres i construir ponts entre cultures, convertint-se en un valuós aliat en l'esforç continu per fomentar entorns educatius més inclusius i culturalment sensibles.

6. BIBLIOGRAFIA

- Álvarez, M. F., & Martínez, E. G. (2021). La música como herramienta intercultural en las aulas de clases. *Journal of Science and Research: Revista Ciencia e Investigación*, 6(1), 77-92
- Andrés Berzal, A. D. (2019). Propuesta de intervención basada en el trabajo de la Inteligencia Emocional a través de la música en Educación Primaria. <http://uvadoc.uva.es/handle/10324/36526>
- Arnaboldi, G. L'educació i la pedagogia musical en el creixement personal i la interculturalitat. <http://hdl.handle.net/11201/156876>
- Aróstegui, J. L., & Espigares, A. W. (2016). Interculturalidad en el aula de música de Educación Primaria. Un estudio de caso desde una perspectiva postcolonial. *Revista Electrónica Complutense de Investigación en Educación Musical*, 13, 89
- Azorín-Delegido, J. M., & Bernabé Villodre, M. del M. (2019). Musicogramas para la interculturalidad: ¿Estamos preparados en Educación Primaria? / Musicograms for interculturality: are we prepared in primary education?. *Magister*, 31(1), 1–8. <https://doi.org/10.17811/msg.31.1.2019.1-8>
- Bermell, M.A. (2014). Diversidad, música y competencia social y ciudadana: contribuciones de la experiencia musical. *Arbor*, 1-11 <http://arbor.revistas.csic.es/index.php/arbor/article/view/1966/2315>
- Bernabé Villodre, M. D. M. (2013). Interculturalidad y nuevas tecnologías en la clase de música de Educación Secundaria. *Teoría de la Educación: Educación y Cultura en la Sociedad de la Información*.
- Casanova, O. y Serrano, R. M. (2018). La Educación Musical en el actual currículo español. ¿Qué formación recibe el alumnado en la enseñanza Primaria? *Revista Electrónica Complutense de Investigación en Educación Musical-RECIEM*, 15, 3-17. <https://doi.org/10.5209/RECIEM.54844>
- Chalmers, F. G. (2003). *Arte, educación y diversidad cultural*. Paidós.
- Clarasó, J. C. (2001). Música i cultura. *Revista Catalana De Musicologia*, 1, 209-217.
- Cordova Velasquez, Y. N. La música como estrategia didáctica para mejorar la socialización en los niños del 2º grado de primaria en la IE 14369, Tulmán, Pacaipampa, Piura, 2020. <https://hdl.handle.net/20.500.13032/28902>
- Costa, X. B. (2002). *Diversidad cultural y educación*. Síntesis.
- Degregori, C. I. (2015). Multiculturalidad e interculturalidad. *Educación y diversidad rural*, 63-69.

- Díaz-Santamaría, S., & Moliner Garcia, O. (2020). Redefiniendo la Educación Musical Inclusiva: una revisión teórica. <http://hdl.handle.net/10234/190464>
- Doncel López, A. (2022). La música como medio de integración cultural en el aula de infantil: propuesta didáctica. <https://uvadoc.uva.es/handle/10324/57400>
- Dussan, C. P. (2011). Educación inclusiva: un modelo de diversidad humana. *Educación y desarrollo social*, 5(1), 139-150.
- Edo Barreda, N. (2019). La música africana com a recurs a l'aula de primària (Mètode BAPNE). <http://hdl.handle.net/10234/184256>
- Elena Bohórquez, O. (2023). Música per a la participació comunitària. Disseny d'un projecte sociocultural per a la integració de les dones a L'Hospitalet. <http://hdl.handle.net/10609/148760>
- Escoda Domènech, Joan; González-Martín, Cristina. «Conèixer l'altre: una mirada intercultural des de l'aula de música». *Temps d'Educació*, 2020, Núm. 58, p. 159-178, <https://raco.cat/index.php/TempsEducacio/article/view/376893>
- Fernández, S. S., & Larrañaga, A. E. (2013). Análisis del tratamiento educativo de la creatividad por medio de la música en aulas de Educación Primaria con amplia diversidad étnica y cultural. *European Scientific Journal*, 9(34)
- Fernández Jiménez, A. (2022). La inclusión de la diversidad sexual y de género en la formación inicial del profesorado de Música de Educación Primaria.
- Froehlich, H. C. (2011). *Sociología para el profesorado de música*. Graó.
- García Griñó, M. (2020). Aproximación a la música negra y sus orígenes: propuesta didáctica y educación en valores para la educación infantil. <http://hdl.handle.net/10234/191798>
- Gimeno, C. (2017). Educación musical para la inclusión de la diversidad funcional y la mejora de la convivencia. <http://hdl.handle.net/10234/169061>
- González Llopis, C. (2023). I si mirem al nostre voltant...? Una proposta didàctica per a treballar valors socials a través de la música. <http://hdl.handle.net/11201/162885>
- Górriz Diego, T. (2020). Educar en valors a través de la música en Educación Secundària Obligatoria. <http://hdl.handle.net/10234/189852>
- Guzmán, N. (2019). Sembrando interculturalidad a través de la música. La música como herramienta pedagógica para una educación intercultural en la Escuela Agroambiental Ala Kusreiky Misak Piscitau. <http://hdl.handle.net/20.500.12209/11576>

- Larrañaga, S. S. (2014). Cultura de Paz y Educación Musical en contextos de Diversidad Cultural. *Revista de Paz y Conflictos*, 79-97
- Lasso Bastidas, N. E. (2020). Potenciación de la diversidad cultural a partir de la expresión musical en estudiantes de octavo semestre de Licenciatura en Educación Infantil de la Institución Universitaria CESMAG de la Ciudad de Pasto.
- Lourdes Palacios, M. (2021). Hacia una Educación Musical Integral, Intercultural e Incluyente. *La Educación Musical en el Nivel Básico en México*, 178.
- Luengo Redondo, F. (2021). La enseñanza de la lengua iglesa a través de la música: un proyecto interdisciplinar con metodología AICLE/CLIL. <https://uvadoc.uva.es/handle/10324/49528>
- Marín-Liévana, P., Blasco Magraner, J. S., & Botella Nicolás, A. M. (2021). Estructura, diversidad e ideología en el currículum oficial de la educación musical primaria: una revisión sistemática. *Revista Educación, Política Y Sociedad*, 6, 225–250. <https://doi.org/10.15366/rebs2021.6.1.009>
- Martín, I. R., Martín, L. R., & Viniegra, L. M. (2020). Educación, Valores, Tecnología y Música. Hacia un modelo inclusivo que apueste por la igualdad y las relaciones interpersonales. *Revista Electrónica Complutense de Investigación en Educación Musical*, 17, 33
- Martínez-Delgado, C. (2019). Análisis de la transmisión cultural de los libros de texto de música en Educación Primaria. *Revista Latinoamericana de Tecnología Educativa-RELATEC*, 18(2)
- Martínez Reig, M. (2023). L'educació artística com una eina de canvi i transformació social en escoles d'alta complexitat. <http://hdl.handle.net/2445/200542>
- Olcina-Sempere, G., Reis-Jorge, J., & Ferreira, M. (2020). La Educación intercultural: la música como instrumento de cohesión social. *Revista de Educación Inclusiva*, 13(1), 288-311
- Parejo, J. L., Guerrero, I. M. M., & de la Fuente, M. E. A. (2020). La música como vehículo para la educación intercultural en infantil: un estudio de caso. *Artseduca*, (26), 30-45
- Peñalver Vilar, J. M. (2008). La cultura y sus espejos. La música como reflejo del fenómeno sociocultural.
- Pérez Aldeguer, S. (2013). Evaluación de un programa para el desarrollo de la competencia intercultural a través de la educación rítmica en educación primaria. *Revista electrónica de investigación educativa*, 15(3), 124-138

- Pérez Aldeguer, S. (2014). La música como herramienta para desarrollar la competencia intercultural en el aula. *Perfiles Educativos* vol. XXXVI, núm. 145, p. 175-187
- Portilla, E. M. P., Murillo, E. A. A., Espinel, D. E. B., Moncada, L. B., Parra, I. Y. M., Acevedo, S. S. G. i Perez, J. I. G. (2015). Educación para la diversidad. *Revista científica signos fónicos, 1*, 61-89.
- Puig, J. M. (1997). *Música, societat i educació*. Amalgama.
- Ramírez, A. F. (2022). *Educación intercultural y educación musical : convergencias y divergencias..* Recuperado de: <http://hdl.handle.net/20.500.12209/17985>
- Reyna, M. H. (2007). Sobre los sentidos de multiculturalismo e interculturalismo. *Ra Ximhai: revista científica de sociedad, cultura y desarrollo sostenible, 3*, 429-442.
- Ruiz, J. H. (2008). *Música y sociedad: análisis sociológico de la cultura musical de la posmodernidad*. Fundación Autor.
- Siankope, J. i Villa, O. (2004). *Música i interculturalidad*. Catarata.
- Torres Florián, R. J. (2022). La música folclórica, una estrategia para la acción política colectiva, construcción de paz territorial y reconocimiento a la diversidad cultural.
- Torres Santomé, J. (2008). Diversidad cultural y contenidos escolares. *Revista de educación*.
- Totoricagüena Martín, M.; Riaño Galán, E. Aproximación a los conceptos de asimilación, segregación e integración cultural a través de la composición musical. *DEDiCA, 10*: 215-228 (2016). <http://hdl.handle.net/10481/41952>
- Valbuena Ozamiz, B. L. (2018). Música e Interculturalidad: el tándem perfecto para una propuesta didáctica en Educación Primaria. <http://uvadoc.uva.es/handle/10324/32732>
- Vargas, J. M. (2006). Educació musical i multiculturalisme.
- Vega Gómez, P. (2020). Cultural Diversity in Chilean Music Education: Understanding Music Teachers' Pedagogical Practices. *EDU REVIEW. International Education and Learning Review / Revista Internacional De Educación Y Aprendizaje, 8(4)*, pp. 235–252. <https://doi.org/10.37467/gka-revedu.v8.2622>